

DE ANTIQVISSIMIS

MINERVAE

SIMVLACRIS ATTICIS

SCRIPSIT

OTTO IAHN.

BONNAE

APVD ADOLPHVM MARCVM.

MDCCCLXVI.

Pausanias, dum arcem Athenarum visitat, ubi in eo est ut Erechtheum intret, memorabilem quandam Minervae statuam vidit, de qua haec verba facit (I, 26, 4) Ἐνδοῖος ἦν γένος μὲν Ἀθηναῖος, Δαιδάλου δὲ μαθητής, ὃς καὶ φεύγοντι Δαιδάλω διὰ τὸν Κάλω θάνατον ἐπηκολούθησεν ἐς Κρήτην. τούτου καθήμερόν ἐστιν Ἀθηναῖς ἀγαλμα, ἐπίγραμμα ἔχον ὡς Καλλίας μὲν ἀναθείη, ποιήσειε δὲ Ἐνδοῖος. quamquam Pausanias nihil addit, unde appareat, quisnam potissimum Callias intellegendus sit, tamen sive Philippi filium Pisistrati aequalem sumis, sive Daduchum, qui bellis Persicis interfuit, certa tenemus tempora. Pausanias igitur cum Endoeum, qui statuam a Callia dedicatam fecit, antiqui illius Daedali discipulum fuisse putaret, non potuit aliter sibi rem informare, nisi ut statuam illam antiquissimo tempore factam nescio quo modo in Calliae possessionem venisse et ab eo dedicatam esse crederet, neque quisquam negabit, fieri potuisse, ut res ita se habuerit. iam vero ex titulo quodam sepulchrali attico, cuius aetatem ex rationibus palaeographicis usque ad tempora inter olympiadem LXX et LXXX sita producere licet, quamquam nihil impedit, quominus eum vel antiquiorem habeamus ¹, fuisse Athenis praeter mythicum illum Daedali discipulum alium quendam sculptorem Endoei nomine vocatum constat. ita sane verisimile fit, eum Endoeum, quem cum Calliae anathemate coniunctum reperimus, non fuisse diversum a sculptore, qui per titulum istum innotuit; quod si verum est, Pausaniam errasse redemus, qui

1 titulum valde mutilatum, in Thesco asservatum, ita restituit Rangabeus (ant. hell. n. 22):

[Ἐνδοῖ] φι[λιν ἀλοχον Μέρων] ἀνέθηκε θανούσαν
 Α[αμπιτ]ῶ αἰδοίην γῆς ἀπὸ πατρώης.
 Ἐνδοῖος ἐποίησεν.

qui hunc titulum ediderunt referuntur a Brunnio (gesch. d. griech. künstler I p. 99). Endoci nomen etiam postea inter atticos artifices non inauditum fuisse apparet ex titulo, in quo de Erechtheo extruendo rationes redduntur (Rangabeus ant. hellén. 57, II A 51), ubi certa emendatione restitutum est [Ἐν]δοῖος [Ἰλατ]χον.

error quomodo explicari possit mox videbimus. statua illa Minervae, cum sub divo posita fuerit, nequit ex ligno vel ebore facta fuisse, sed vel marmorea vel aenea esse debuit.

Iam vere in arce in vicinia eius loci, ubi Pausanias Minervae statuum collocat, pars inferior statuae e pario marmore factae reperta est² sedentem figuram humanae fere magnitudinis exhibens. imago satis inficete facta extat in ephemeride archaeologica (1839 n. 253). accuratiorem dedit Lebasius (voy. mon. fig. 3, 1), ex qua expressit Beuleus (sculpt. av. Phid. p. 101), nos tab. I, 4. solio affabre sculpto, cui pulvinus instratus est, insidet figura pedes solea satis crassa fultos scabello imponens, vestimento usque ad talos demisso eoque duplici vestita, cuius rugae ad antiquioris artis rigorem effectae sunt. sinistra manus genu ita imposita est, ut appareat, brachia olim lateribus adnexa sine ullo fere motu corpus secuta esse. non defuerunt, qui hoc signum ad Minervam, fortasse ad Endoei Minervam referendum esse censerent. extant sane sigilla quaedam fictilia, in Attica maxime reperta, quae prorsus similem habitum reddunt³ et, quia Medusae caput in pectore monstrant, non sine veri specie ad Minervam relata sunt. sed cum constet, apud Athenienses gorgoneum apotropaei loco etiam ab aliis in pectore gestatum esse, praesertim ab eis personis, quae aliquo modo cum sacris Minervae coniunctae erant⁴, pro certo haberi nequit talia sigilla ipsam Minervam necessario repraesentare. iam cum superior pars statuae marmoreae hodie non extet, quae sola certa deae agnoscendae indicia exhibere posset, res prorsus incerta manet, ut prudenter Schoellius etiam de sacerdote cogitari posse monuerit. quodsi statuas marmoreas consideramus olim iuxta viam sacram positas, qua ad sacrum Branchidarum proficiscebantur, nunc Newtoni opera in museo Britannico collocatas⁵, apparet eas attico simulacro tam similes esse, quam lac lacti, nisi quod milesiae statuae artificium paullo rudioris antiquitatis repraesentare videntur⁶. ex inscriptionibus vero, quae quibusdam harum statuarum sellis additae sunt, constat, non deorum ea simu-

2 cf. Schoellius archäol. mittheil. p. 24.

3 exempla exhibitae sunt post Stackelbergium (gräber der hellenen p. 43 et tab. LVII, 1) a Gerardo üb. d. minervenidole Athens tab. I, 3, 5.

4 ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1855 p. 60. Boettcherus philol. XVII p. 410.

5 postquam L. Rossius accuratius de his statuis rettulit (archäol. zeit. VIII p. 1 sqq. tab. 13. archäol. aufs. II p. 378 tab. III, 1.), iam Newtonus omnia accurate exposuit et luculentis imaginibus illustravit (hist. of discov. p. 527 sqq., tab. 74—76. trav. in the levant II p. 147 sqq.).

6 inscriptionum statu is additarum aetatem sexagesima olympiade recentiore non esse demonstravit Kirchhoffius (studien z. gesch. d. griech. alphabets p. 132 sqq.).

lacra posita fuisse, sed hominum, qui imagines suas Apollini dedicarint. porro illud quoque manifestum est eadem fere vestiendi ratione tam mares quam feminas uti, ita ut de sexu personarum, ubi superior corporis pars servata non est, certum iudicium ferre vix liceat. habemus Ἰάονας illos ἐλκεχίτωνας ⁷, ad quorum morem etiam Atticos antiquis temporibus, viros non minus quam feminas, vestiri solitos fuisse certo constat ⁸. quae si ad fractam illam Athenis repertam statuam referimus, nullam prorsus causam esse apparet, cur de dea aliqua aut de Minerva potissimum cogitemus, sed optimo iure hominis cuiusdam antiquo more vestiti in arce dedicatam imaginem agnosceremus ⁹.

Minervae autem sedentis statua quaedam marmorea Athenis visitur haud paullo melius servata, cum praeter caput et brachiorum anteriores partes cum manibus tota figura extet ¹⁰. haec igitur statua deam in sella olim pedibus elegantius elaboratis

7 Hom. Il. N 685. hymn. Apoll. del. 147. accuratius haec depingit Asius apud Athenaeum XII p. 525 f.:

οἱ δ' αὐτως φοίτεσκον, ὅπως πλοκάμους κτενίσαιντο,
εἰς Ἑρῆς τέμενος. πεπυρασμένοι εἴμασι καλοῖς,
χιονέοισι χιτῶσι πέδον χθονὸς εὐρέος εἶχον,
χαῖται δ' ἤωρεῦντ' ἀνέμῳ χρυσέοις ἐνὶ δεσμοῖς,
χρῆσαιαι δὲ κόρυμβαι ἐπ' αὐτῶν τέττιγες ὡς.
δαιδάλεοι δὲ γλιδῶνες αἶ
ἀμφὶ βαχίοισιν ἤησαντες ὑπασπίδιον πολεμιστήν.

8 probat hoc praeter alia festiva de Theseo narratio apud Pausaniam (I, 19, 1): ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱερὸν Ἀπίλλωνος ἐπίκλιτον Δελφινίου. λέγουσι δὲ ὡς ἐξεργασμένου τοῦ ναοῦ πλήν τῆς ὄροφῆς ἀγνώως ἔτι τοῖς πᾶσιν ἀφίζουτο Θησεὺς ἐς τὴν πόλιν. οἷα δὲ χιτῶνα ἔχοντος αὐτοῦ ποδῆρη καὶ πεπλεγμένης ἐς εὐπρεπὲς οἱ τῆς κόμης, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸν τοῦ Δελφινίου ναόν, οἱ τὴν στέγην οἰκοδομοῦντες ἤρουντο σὺν χλευασίᾳ ἴ τι δὴ παρθένος ἐν ὥρᾳ γάμου πλανᾶται μόνη. Θησεὺς δὲ ἄλλο μὲν αὐτοῖς ἐδήλωσεν οὐδέν, ἀπολύσας δέ, ὡς λέγεται, τῆς ἀμάξης τοὺς βοῦς ἢ σφισι παρῆν, ἐς τὸν ὄροφον ἀνέρριψεν ὑψηλότερον ἢ τῷ ναῷ τὴν στέγην ἐποιοῦντο. ita apud Callimachum Theseus στάδιον ἐπίεστο χιτῶνα (Naekii opp. II p. 85). cf. Thuc. I, 6, ib. interp.

9 nescio, quantum auctoritatis tribuendum sit anaglypho, quod in Myrinusiorum pago repperit Lebasius, qui haec refert (rev. arch. I p. 48): *un basrelief mutilé représentant une Minerve assise dans le style le plus ancien et semblable à beaucoup d'égards au fragment de statue retrouvée à l'est du temple d'erechthée sur l'acropole d'Athènes, à diverses statues ou statuette du Parthénon et à celle dont on voit encore la partie inférieure dans la grotte de Pan sur l'Hymette.*

10 ex delineatione quadam a G. Gellio olim facta publici iuris fecit hanc statuam Gerhardus (üb. d. minervenidole Athens tab. I, 4), deinde paullo accuratius reddidit Schoellius (archäol. mittheilungen tab. I p. 23 sq.), unde repetiit Overbeckius (gesch. d. plastik I p. 97), meliorem etiam figuram dedit Lebasius (voy. mon. fig. 2, 1), quam expressit Beuleus (sculpt. av. Phid. p. 100), omnium optime delineatam, ita quidem ut a tribus partibus conspiciendam repraesentaret dedit G. Scharfius (mus. of class. ant. I p. 190 sqq.),

innixa et in parte superiore aereis quibusdam ornamentis splendida tranquille assidentem monstrat. vestita est chitone usque ad pedes demisso et brachiorum partem obtegente, qui ab artifice ita expressus est indicatis accuratissime tenuissimis rugis, ut appareat chitonem illum linteum, quo utebantur veteres Athenienses, ab eo redditum esse. superiniecta est aegis, quae pallioli instar collum et humeros atque pectus tegit. marginem aegidis anguibus aeneis ornatam fuisse foraminibus etiam nunc indicatur, quibus olim inserti fuerunt. in media aegide clupeus altius globatus observatur, cui quin Gorgonis caput aereum insertum fuerit, cum in summo margine foramen supersit, non potest dubitari. tota autem aegis ita a sculptore tractata est, ut picturae opera squamae olim indicatae fuisse videantur. supra pectus defluunt crines longis cincinnis antependuli, similiterque in tergi partem superiorem recidunt. brachiorum cubitu sellae innixorum anteriores partes aliquantisper prolatae fuerunt, ita ut symbolum aliquod commode protendere possent, apparetque in pulvino prope sinistrum femur foramen, quod olim firmandae alicui rei, ut hastae vel sceptro, inservierit necesse est. corpus paullo robustius formatum est, qualem statum haud pauca antiquioris artis opera reddere solent, longe diversum a macilenta tenuitate, quam alii vetustiores artifices praeferebant; ubera praesertim, ut quae femineum sexum apertissime indicent, crassiora prostant, quam pro viragine, qualem serior ars Minervam repraesentare solebat. antiquitatem paullo rudiorum totus statuæ habitus commonstrat et quicumque ipsum monumentum oculis lustrarunt in ea re consentiunt, non posse de affectata antiquioris artis imitatione cogitari, sed genuinum nondum adultae artis specimen extare. in quo hoc praesertim memorabile videtur, quod cum in universum rigidam speciem statua servet, tamen in singulis quibusdam artificem motum indicare studiose conantem detegimus. itaque ut commodius sedentem nobis repraesentaret deam, superiore corporis parte paullo reclini sellae quasi se insinuantem finxit. vel apertius hoc studium apparet in dextro crure, quod non ut fieri solet in vetustis illis simulacris cum sinistro quasi colligatum est, sed variato motu aliquantulum reductum ita quidem, ut pes calce paullo sublata digitis sustineatur. quod quo clarius indicaret non solum pedem, qui nudus est, sed etiam cruris inferiorem partem accurate ad vivum exprimere studuit, quasi nullo tecta esset vestimento. habemus hic aperta vestigia artis, quae quamquam nondum ausa est formas longo usu traditas relinquere, tamen in singulis quibusdam naturam potius quam regulas sequi

quam sequitur tabula I, 2, 3. cf. Newtonus (transact. of the roy. soc. of lit. n. s. V p. 15). mihi nova quaedam Ad. Michaelis, testis oculatus, suppeditavit.

conatur. neque mirabimur. si in his potissimum non eum modum tenuisse videtur artifex, quo pulchritudo continetur, sed id quod verum ei videbatur fortius quam par erat expressit¹¹: hoc ipsum documento est tenere nos hic artificis cuiusdam opus, qui iam ipse aliquid temptare ausus est, neque vero exemplum unum aliquod e multis qualia ex antiquioribus imitando exprimebantur.

Fieri non potuit, quin tam insigne artis specimen virorum doctorum animos ita in se converteret, ut certum quendam locum inter attica monumenta ei assignare conarentur. itaque fuerunt, qui ad Minervam Poliadem referrent huiusque antiquissimum signum illo expressum esse putarent. quod cur fieri nequeat postea certis, ut mihi quidem videtur, argumentis demonstrabitur. alii de Endoeo cogitantes aut ipsam illam statuam a Pausania commemoratam ex parte nobis servatam esse existimarunt, aut exemplum quoddam et ipsum antiqua opera ad illam exsculptum aspicere sibi vis sunt¹². quae sententia ea re infirmari videtur, quod statua nostra non prope ipsum Erechtheum sed in ima arce reperta esse dicitur. verum ipse Pittakis, cuius auctoritate, quae quidem satis dubia est, hoc nititur, prudenter addidit, videri eam ab ipsa arce ut permulta alia deiectam esse¹³. quodsi aliquo argumento probabile reddi possit, statuam nostram re vera olim in arce positam fuisse, tum sane veri simillimum iudicabimus ad Endoei opus eam esse referendam. tale vero argumentum, quamquam non prorsus certum ad veritatis tamen speciem accedens, repperisse mihi videor.

Extat in hydria quadam in Etruria effossa pictura nigras figuras rubrae vasculi superficiei illitas ostendens¹⁴, in qua porticus doricis columnis innixae partem quan-

11 si quis exemplo doceri cupiat, quid distet inter artem quae pulchritudinem affectat et eam quae pulchritudinem adepta est, conferat anaglyphum atticum a Lebasio editum (voy. mon. fig. 35, 1), quo Minerva rupi insidens repraesentatur, prorsus simili statu atque nostra, sed artificio in libertatem venustatemque vindicato efficta. cf. Michaelis (mem. d. inst. II p. 200 sq.).

12 Schoellius (archäol. mittheil. p. 41), R. Rochettus (lettre à M. Schorn p. 293. quest. de l'hist. de l'art. p. 112 sq.), qui quod titulum quendam mutilatum ad tuendam hanc sententiam pertinere opinatus est, parum curavit, ea omnia quae inscriptioni auctoritatem ad hanc rem probandam reddere possent, ab ipso pro lubricine efficta esse, Beulcus (sculpt. av. Phid. p. 87).

13 Pittakis (l'ancienne Athènes p. 270 sq.): *vers le nord de la forteresse on voyait une statue de Minerve assise, ouvrage d'un sculpteur nommé Endoeus Athenien et élève de Dédale. Une inscription disait qu'elle avait été offerte par Callias. Une statue semblable existe encore en entrant dans la forteresse, elle a été trouvée en 1820 dans l'enceinte d'Agraule, peut-être est-ce celle dont parle Pausanias, et tomba-t-elle de la forteresse dans l'enceinte ou elle a été trouvée.* Gerhardus (prodr. p. 127, 23): *wir kennen aus einer skizze Sir W. Gells einen marmorsturz, der noch vor wenigen jahren einer mauer der Akropolis zur füllung diente.*

dam indicatam videmus, pone quam ara posita est, magna effulgente flamma. post aram bovis magni basi ut videtur cuidam impositi pars anterior apparet. ante aram femina longa tunica, cui pallium superiniectum est, vestita, caput taenia redimitum ostendens, dextra manu longum quendam ramum tenet, alteram super aram extendit facie retroversa, ut deae aspectu fruatur. ab hac enim parte videmus in sella plicatili, qualem exhibere solent picturae vasculariae huius generis, feminam adsidentem pedibusque scabello innixam, quae et ipsa longa tunica superiniecto pallio vestita est et caput taenia cinctum habet. quanam sit nemini dubium esse potest, nam dextra quidem pateram protendit. sinistra vero elata galeam tenet, humero eius sinistro applicata est longa cuspis, ante pedes ingens serpens conspicitur. ret igitur Minervae sedentis signum hic repraesentatum esse et sacerdotem in eo esse, ut sacrificium faciat. iam si quis pictam dei imaginem cum statua de qua modo egimus comparare velit, statim videbit utramque prorsus eundem habitum prae se ferre: quid, quod vel pedis dextri ea collocatio, de qua ante monuimus, pictura significata est, quantum quidem pictores vasculorum, opifices potius quam artifices, tales argutias atque elegantias imitando non tam reddere quam indicare solent. habemus igitur exemplum, ut puto. ad cuius normam statua illa satis apte redintegrari possit, ut dextrae patera, sinistrae galea reddatur, humero sinistro hasta acclinetur. quod si ita est, iure nostro putabimus in pictura vascularia celebratum aliquod arcis Athenarum signum ita repraesentari ut etiam loci indicia addita sint, et porticus quidem non alio referenda esse videtur nisi ad Erechtheum. cui sententiae non puto obstare, quod haec aedes ionico ordine extracta est, cum porticus picta doricam columnam ostendat. nam in vasculis pingendis non id egisse pictores, ut singula accurate ad verum redderent, sed ad traditam quandam consuetudinem pleraque rettulisse neminem fugit, qui hoc monumentorum genus paullo accuratius tractaverit. quaeritur iam, quo modo taurus ille explicandus sit, quem non ad sacrificium pertinere omnia suadent. - ubi enim sacrificia repraesentantur, animalia quae mactanda sunt plerumque ad aram adducuntur vel in eo sunt, ut iugulentur, sive sacerdotes vel ministri, sive daemones quidam hoc officio funguntur. neque alia fere ratione id quod agitur clare et distincte exprimi potest. in nostra vero pictura taurum videmus tranquille adstantem nemine praesente, qui vel adducat vel teneat vel occisurus sit, neque infulae neque coronae additae sunt, quibus indicetur bovem ad sacrificium paratum esse. accedit, quod taurus iste non eidem solo insistere videtur, in quo ara

14 edita est hydria a Gerharo (auserl. vasenb. tab. 242, 1, 2) unde desumpta est imago tab. I, 1. pauca eorum, quae hic disputavi, iam apud Gerhardum delibavi l. l. IV p. 124 sq.

posita est, sed propriam quandam quasi basin occupare. itaque mihi quidem veri-
simillimum est repraesentari hic taurum quendam arte factum et anathematis loco
positum. similiter boves basi superimpositos aut eam circumstantes picturae vasculo-
rum¹⁵ atque Selinuntiorum numismata¹⁶ ostendunt, permultisque constat exemplis
taurorum signa ex aere facta dis dedicata et publice posita fuisse¹⁷. huc vero per-
tinet quod in ipsa arce Athenarum ab Areopago taurum aheneum mirae magnitu-
dinis dedicatum esse constat, qui tanquam miraculum prae ceteris conspicuum in
ore vulgi ferebatur et apud poetas comicos haud semel in iocum versus est¹⁸. hic
taurus sane non in vicinia Erechthei, ubi Endoei statua sita erat, sed ab altera arcis
parte prope Parthenonem locum habebat. sed profecto pictori, qui duo maxime in-
signia arcis monumenta una tabula exhibere sibi proposuit, quo distinctius locum no-
tissimum indicaret neglecta spatii ratione ea coniungere licuit, quae in ipsa arce dis-
iuncta fuerunt. quae eo maiorem vim habent, si quis Atticam vasculorum pictorum
originem consideraverit.

Hac disputatione si probabile redditum est, tam antiqua illa statua, quam pictura
celebratum aliquod atticum Minervae signum exhiberi, non deerunt qui hac ipsa re eam
sententiam confirmari putent, venerandum Minervae Poliadis signum potissimum agno-
scendum esse, quod sedentis habitu fictum fuisse sibi persuaserunt¹⁹. cuius persua-
sionis haud infirmum argumentum videri possit, quod Erythris Minervae Poliadis
signum permagnum ipsius Endoei opera ex ligno sculptum extabat, quod deam sedentem
utraq; manu colum tenentem et caput polo ornatam ostendebat²⁰. verum Poliadis at-

15 amphora musci berolinensis n. 1716 a Gerharo edita est (auserl. vasenb. tab. 242, 3, 4), mo-
nacensis n. 1335 a Micalio (storia tab. 98, 3).

16 mus. Hunt. 46, 24. Müller denkm. d. alt. kunst. I, 42, 194.

17 de his dixit E. Curtius archäol. zeit. XVIII p. 37 sqq.

18 Paus. I, 24, 2: ἔστι δὲ καὶ καῖρος ἀνάθημα τῆς βουλῆς τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, ἐφ' ὅτῳ δὴ ἀνέθιγεν ἡ
βουλῆ, πολλὰ δ' ἂν τις ἐθέλων εἰζάζοι. Hesyeh. βούς ἐν πόλει· χαλκοῦς ἐπὶ τῆς βουλῆς ἀνατεθείς. Diogenian.
III, 67 βούς ἐν πόλει· ἐπὶ τῶν παραδόξων καὶ θαυμαζομένων, Ἀσσίας γὰρ ἀνέθιξε βούν (Ἀισανίας δὲ
εἶπε βούς cod. Coisl. Ἀισανίας δ' ἐποίησε βούν Meinekius exerce. philol. I p. 29 sq. Πανσανίας δὲ εἶπε
βούς Bergkius ztschr. f. alt. wiss. 1845 p. 981) ἐν ἀκροπόλει. Heniochus apud Athen. IX p. 396 D.

ὁ βούς ὁ χαλκοῦς ἦν ἂν ἐφθός δεκάπαλαι,

ὁ δ' ἴσως γαλαθηνὸν τέθνευε τὸν χοῖρον λαβών.

19 inter auctores huius sententiae nomino Od. Muellerum, qui cum antea aliter de signo Poliadis
sensisset teste Scharfio (mus. of class. ant. I. p. 191, 248) nostram statuam ad Poliadem rettulit. seden-
tem repraesentatam fuisse Poliadem persuaserunt sibi Gerhardus prodr. p. 120, üb. d. minervendidole
p. 4 sqq. Boetticherus tektonik II lib. IV p. 78. Pauckerus d. att. pallad. p. 3.

20 Paus. VII, 5, 9: ἔστι δὲ ἐν Ἐρυθραῖς καὶ Ἀθηναῖς Πολιάδος ναὸς καὶ ἄγαλμα ξύλον μεγέθει μέγα

ticum signum quominus sedentis habitu factum fuisse putemus, diserto Athenagorae testimonio prohibemur. is enim ut demonstret novicium esse deorum imagines facere, antiquissimorum signorum exempla composuit, quorum tamen artifices notos eosque temporis non ita remoti esse monet, quem catalogum hisce incipit verbis (leg. 14) τὸ μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς, μᾶλλον δὲ Ἀθηλᾶς²¹ — Ἀθηλᾶ γὰρ ὡς οἱ μυστικώτερον — τοῦτο γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας, τὸ παλαιὸν καὶ τὴν καθημένην Ἐνδοῖος εἰργάσατο μαθητῆς Δαιδάλου. qui locus quamquam corruptus est neque adhuc prorsus restitutus²², hoc tamen extra dubium ponit, antiquum oleagineum Minervae signum, quod Poliadis esse certum est²³, et sedentem Minervam, quae quin illa a Callia dedicata sit nemo dubitabit, inter sese discernenda esse²⁴. illud quoque hoc testimonio constat praeter Calliae Minervam etiam Poliadis antiquissimum signum ab Endoeo factum a quibusdam traditum fuisse. cui testimonio adhibenda sunt, quae de signo ephesiae Dianae tradit Plinius (XVI. 213) *de simulacro ipso deae ambigitur; ceteri ex hebeno esse tradunt, Mucianus ter consul, ex his qui proxime viso eo scripsere, vitigineum et numquam mutatum septiens restituto templo; hanc materiam elegisse Endoeon*²⁵, etiam nomen

καθήμενόν τε ἐπὶ θρόνου. καὶ ἡλακίτην ἐν ἑκατέρῳ τῶν χειρῶν ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πόλιν. τοῦτο Ἐνδοῖον τέχνην καὶ ἄλλοις ἐτεκμαίρομεθα εἶναι, καὶ ἐς τὴν ἐργασίαν ἠρωδῶντες τοῦ ἔνδον ἀγάλματος, καὶ οὐχ ἤμιστα ἐπὶ ταῖς Νάρισί τε καὶ Ὠραῖς, αἱ πρὶν ἐσελθεῖν ἐστίζασιν ἐν ἐπαίθρῳ, λίθου λευκοῦ, ubi Schubarti indubia emendatione iam omnes quae antea movebantur dubitationes sublatae sunt.

21 de hac mystica doctrina idem tradit Athenagoras (leg. 20 : τὸν μὲν Ἡρακλῆα ὅτι θεὸς δράκων ἐλιχτός, τοὺς δὲ ἑκατόχειρας οἱ θεολογῶντες εἶπον. καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Διὸς, ἣ ἐκ τῆς Ῥέας ἢ Λήμητρος αὐτῆς ἐπαυδοποιήσατο, δύο μὲν κατὰ φύσιν εἶπον ἔχειν ὀφθαλμοὺς καὶ ἐπὶ τῷ μετώπῳ δύο, καὶ προτομὴν κατὰ τὸ ὀπίσθεν τοῦ τραχήλου, ἔχειν δὲ καὶ κέρατα. διὸ καὶ τὴν Ῥέαν φροβηθεῖσαν τὸ τέρας φυγεῖν, οὐκ ἐφείσαν αὐτῇ τὴν θηλήν. ἔνθεν μυστικῶς μὲν Ἀθηλᾶ, κοινῶς δὲ Φερσεφόνη καὶ Κόρη κέκληται, οὐχ ἡ αὐτὴ οὐσα τῇ Ἀθηνᾶ τῇ αὐτῇ τῆς κόρης γενομένη. Lobeckius (Aglaph. p. 548) cum hoc testimonio composuit schol. Hes. opp. 76 Ἀθηνᾶ δὲ ἡ φρόνησις, παρὰ τὸ τὰ πάντα ἀθρεῖν καὶ βλέπειν καὶ περὶ πάντων νοεῖν. ἢ ἀθηλᾶ τις οὐσα, ἢ μὴ θηλάζουσα καὶ νηπιόφρων, ἀλλὰ γενναιοτάτη καὶ ἐνδρανής· καὶ τροπῇ τοῦ λάμβδα εἰς ν δωρικᾶς Ἀθηνᾶ. Eust. ad. Hom. II A. p. 83, 26 : Ἀθήνη δὲ μυθικᾶς μὲν Διὸς θυγάτηρ, οἶονεὶ ἀθήλη τις οὐσα ὡς μὴ θηλάσασα.

22 τοῦτο γὰρ scripsi pro οὗτο γὰρ. ceterum apparet ἔδος, βρέτας vel simile quid excidisse.

23 schol. Demosth. c. Androt. 13 : τρίτα γὰρ ἀγάλματα ἦν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς ἐν διαφόροις τόποις, ἐν μὲν ἐξ ἀρχῆς γενομένον ἐξ ἐλαίας, ὅπερ ἐκαλεῖτο πολιάδος Ἀθηνᾶς, διὰ τὸ αὐτῆς εἶναι τὴν πόλιν. δεύτερον δὲ τὸ ἀπὸ χαλκοῦ μόνου, ὅπερ ἐποίησαν νικῆσαντες οἱ ἐν Μαραθῶνι· ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο προμάχου Ἀθηνᾶς. τρίτον ἐποίησαντο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ὡς πλουσιώτεροι γενομένοι ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι νίκης, ὅσω καὶ μείζων ἡ νίκη· καὶ ἐκαλεῖτο τοῦτο παρθένου Ἀθηνᾶς. cf. Boetticherus baumcultus p. 109.

24 de hac re monuit etiam Bursianus (griech. kunst, allgem. encycl. I, 82 p. 404 n. 61).

25 Endoeon egregie restituit Silligius, Endyon Brot. γ. (etiam apud Athenagoram Ἐνδοῦος scriptum est) eandem con T a d eandem come Θ ν.

artificis nuncupans; quod equidem miror, cum antiquiorem Minerva quoque, non modo Libero patre vetustatem ei attribuat. apparet Plinium mirari Mucianum certi cuiusdam et noti artificis nomen edidisse eius signi, quod ipsius testimonio antiquius fuerit, quam alia tanquam remotissimae antiquitatis monumenta omnibus pervulgata simulacra; talia nominat Minervae et Liberi patris²⁶. quatenam potissimum in mente habuerit docet Philostratus, qui ubi narrat apud Indos vel antiquissima Graecorum simulacra reperiri haec recenset (vit. Apoll. III, 14): τὰ δὲ γι ἀρχαιότατα τῶν παρ' Ἑλλησι τό τε τῆς Ἀθηναῖς τῆς Πολιάδος καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου²⁷ καὶ τὸ τοῦ Διονύσου τοῦ Λιμναίου καὶ τὸ τοῦ Ἀμυκλαίου καὶ ὅποσα δ' ἀρχαῖα. patet enim ut opinor isdem exemplis uti Plinium atque Philostratum, eis ipsis, quae apud eruditos nota ferebantur, et in simulacris exempli causa ponendis attica, ut par erat, primum obtinuisse locum: significavit igitur Plinius Minervae Poliadis et Bacchi Eleutherensis signa. quae omnia ex vulgari antiquorum opinione tam venerandae antiquitatis habebantur, ut origo eorum non ad certos certorum temporum artifices sed ad mythica tempora referrentur²⁸. ut in signo Minervae Poliadis me contineam, Pausanias de caelo delapsus tradit²⁹, alii Aboriginum opera

²⁶ prorsus improbanda mihi videtur ratio, qua Ulrichsius (rhein. mus. n. f. X p. 13 sq.) Plinii verba explicanda censet.

²⁷ Apollinis delii signum idem esse, quod altera manu Gratias altera arcum tenens Angelion et Tectaeus deli posuisse traduntur, cuius formam ex nummis et gemmis cognitam habemus, dubio exemptum est. cfr. R. Rochettus (lettre à M. Schorn p. 198), Bruunius (gesch. d. gr. künstler I p. 50 sqq.). fuerunt, qui in eo offenderent, quod atticis signis delium interpositum viderent. at Wiesclerus (der Apollon Stroganoff p. 78 sq.) Athenis Apollinis delii, cuius sacerdotem memorat inscriptio sellae in theatro Athenarum effossae (ἐφημ. ἀρχ. 1862 p. 98, 91, n. schweiz. mus. III p. 37, 30 cf. Plato Phaed. p. 58 C), simulacrum fuisse docuit (Bekk. anecd. p. 299 *Ἡθιος καὶ Δηλιος Ἀπόλλων· ἀγαλμάτων ὀνόματα Ἀθήνησι τιμωμένων.* cf. Athen. X p. 424 f.), idque in nummis aereis (Beuleus monn. d'Athènes p. 364, Wiesclerus denkm. d. alt. kunst II, 11, 126) prorsus eodem modo representatum esse, quo artificum modo commemoratorum statuas deliam exsculptam esse sciamus. extabat igitur Athenis statuae deliacae ἀγίδριμα, sicut Tanagrae, ubi celebratum delii Apollinis templum fuit, numismata idem simulacrum, alterum deliaci ἀγίδριμα, monstrare R. Rochettus monuit. Philostratus igitur atticum Apollinis delii simulacrum in mente habuisse censendus est.

²⁸ de Diana ephesia de caelo delapsa (act. apost. 19, 25) aut ab Amazonibus consecrata cf. Gublii Ephesiaca p. 78 sqq., de Baccho Eleutherensi dixi in prooemio indicis lectionum huius anni p. IV sqq. Apollinis delii simulacrum, quod vulgo ab Angelione et Tectaeo factum tradebatur, a Plutareho (de mus. 14 p. 1136 a) dicitur οὕτω παλαιόν, ὥστε τοὺς ἐργασαμένους αὐτὸ τῶν καθ' Ἡρακλέα Μερόπων φασὶν εἶναι.

²⁹ Paus. I, 26, 6 τὸ δὲ ἀγιώτατον ἐν κοινῇ πολλοῖς πρότερον νομισθὲν ἔτεσιν ἢ συνήλθον ἀπὸ τῶν δήμων, ἐστὶν Ἀθηναῖς ἀγάλμα ἐν τῇ νῦν ἀκροπόλει, τότε δὲ ὀνομαζομένη πόλει· φήμη δὲ ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἐπέξειμι, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως ἔχει. quae postrema propter Endocum Pausanias addidisse videtur. schol. Arist. III p. 320 D. τρία ἦσαν ἀγάλματα ἐν ἀκροπόλει τῆς

conditum³⁰, alii ab Erichthonio³¹ vel a Cecrope³² positum referunt. quae quid aliud significant, nisi ab antiquissimis urbis temporibus, quae nulla certa hominum memoria cognita sint, deae venerandum simulacrum in urbe quam protegebat sacratum fuisse? iam vero de Pausaniae erroris, quem antea statuimus, origine paullo certius opinari licebit. scilicet notum fuit ei, ut Plinio et Philostrato, Endoeo etiam talia signa ascribi ab artificum historiae conditoribus, quae vulgaris opinio mythico tempori tribuebat i. e. ei ipsi tempori, quo floruisse censebatur Daedalus, cuius discipulum ferebant Endoeum. quamquam hoc sane non aliter interpretandum erit, nisi ut Endoeum *ἔνα τῶν ἀπὸ Δαιδάλου* fuisse putemus, ex schola illa sculptorum attica, qui Daedalum eponymum habuerunt, oriundum eaque institutum.

Iam de Poliadis signi vera forma restituenda paullo accuratius disputandum est, de qua Wieselerus bene meritus est, qui compositis poetarum atticorum de ea locis haec fere constituit³³. quae apud Aeschylum (Eum. 79 sq.) Apollo Orestis dicit

μολῶν δὲ Παλλάδος ποτὶ πτόλιν
ἴζου παλαιὸν ἄγκαθεν λαβῶν βρέτας

atque his congrua, quibus supplex Orestes a Furiis describitur (258)

περὶ βρέτει πλεχθεὶς θεᾶς ἀμβρότου

suadent, ut non sedentem nobis informemus deam sed stantem, qualia in picturis vasculariis haud raro supplices palladia vel similia *ξόανα* amplexantes videmus. tum vero de habitu deae paullo accuratius edocemur loco Aristophanis (avn. 826 sq.)

ΕΥ. λιπαρὸν τὸ χρῆμα τῆς πόλεως. τίς δαὶ θεὸς
πολιοῦχος ἔσται; τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον;
ΠΕ. τί δ' οὐκ Ἀθηναίαν ἐῶμεν πολιάδα;

³⁰ Ἀθηναῖς· ἐν μὲν τὸ ἀρχαῖον καὶ διωπετές, ἕτερον τὸ χαλκοῦν, ὃ ἐθεσαν μετὰ τὸ περσικόν, τρίτον τὸ Φειδίῳ, τὸ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κατασκευασμένον.

³¹ Plut. de Daed. 10 p. 762 W. ἡ δὲ τῶν ξοάνων ποιήσις ἀρχαῖον εἶπεν εἶναι τι καὶ παλαιόν, εἶγε ξύλινον μὲν ἦν τὸ πρῶτον εἰς Σῆλον ἐπὶ Ἐρμισίθουτος Ἀπόλλωνι † ἐπὶ τῶν θεωριῶν ἄγαλμα· ξύλινον δὲ τὸ τῆς Πολιάδος ἐπὶ τῶν αὐτοχθόνων ἰδρυθέν, ὃ μέχρι νῦν Ἀθηναῖαι διαφυλάττουσιν.

³² Apollod. III, 14, 6, 6 ἐν δὲ τῷ τεμένει τραφεῖς Ἐρμιθόνιος ἐπ' α' τῆς Ἀθηναῖς — τὸ ἐν ἀκροπόλει ξίανον τῆς Ἀθηναῖς ἰδρύσατο.

³³ Euseb. praep. evang. X, 9 πρῶτος Ἀθηναίων βασιλείῃ Κέρροψ ὁ βοώμενος παρ' αὐτοῖς αὐτοχθόνων. — πρῶτος δὲ Κέρροψ λέγεται — Ἀθηναῖς ἄγαλμα συσιήσασθα. cf. Paus. I, 27, 1 κεῖται δὲ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἐρμῆς ξύλον, Κέρροπος εἶναι λεγόμενον ἀνάθημα, ἐπὶ κλάδων μυρσίνης οὐ σύνοιστον. num huc referenda est Hesychii glossa ἐρμιφύλλον· τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἐρμῆν?

³³ Wieselerus coniect. in Aeschyli Eumenides p. LXII sq. advers. p. 103.

ΕΓ. καὶ πῶς ἂν ἔτι γένοιτ' ἂν εὐτακτος πόλις,
 ὅπου θεός, γυνὴ γεγονυῖα, πανοπλίας
 ἔστηκ' ἔχουσα, Κλεισθένης δὲ κερκίδα;

armis igitur Poliadis signum instructum erat. et aegidem quidem, quamquam de ea vel sine testimonio coniecturam facere liceret, more quodam testatam habemus, ex quo sacerdos Minervae sacram aegidem induta novas nuptas visitavit. sacra vero aegis nulla esse potuit nisi vel ex ipsius deae simulacro desumpta vel ad eius exemplum facta, ut in aliis quoque sacris sacerdotes deorum vestimentis usos esse scimus³⁴. porro scutum gessisse deam ex verbis quibus apud Euripidem Castores Orestem adloquuntur perspicue apparet (El. 1254)

ἐλθὼν δ' Ἀθήνας Παλλάδος σεμνὸν βρέτας
 πρόσπτυξον· εἶρξει γὰρ νιν ἐπτοημένας
 δεινοῖς δράκουσιν, ὥστε μὴ ψαύειν σέθεν,
 γοργῶφ' ὑπερτείνουσά σου κάρα κύκλον.

quod verbis poetae satis clare indicatur scutum Medusae capite ornatum fuisse, narratiuncula quadam plutarchea firmatur, qua cum Athenienses ingruentibus Persis urbem relicturi etiam Poliadis signum secum auferrent, Gorgoneum simulacri periisse refertur³⁵. in celeberrimis igitur Euripidis versibus, quos ex Erechtheo Lycurgus servavit (c. Leocr. 100. fr. 362, 46 sq. N.)

οὐδ' ἀντ' ἐλάας χρυσέας τε γοργόνος
 τρίαιναν ὀρθὴν σταῖσαν ἐν πόλεως βάρθοις
 Εὐμολπος οὐδὲ Θραξ ἀναστέψει λεῶς
 στεφάνοισι, Παλλάς δ' οὐδαμοῦ τιμήσεται

Minervae Poliadis propria et sacratissima signa, olea atque gorgoneum, coniuncta et Neptuni tridenti, cuius vestigia et ipsa in Erechtheo conspiciabantur, opposita sunt.

Quae ita ex scriptorum testimoniis lucrati sumus iam ad artis monumenta adhibere

34 Suidas, quem sequitur Zonaras, αἰγίς· — ἡ δὲ ἱέρεια Ἀθήνησι τὴν ἱερὰν αἰγίδα φέρουσα πρὸς τὰς νεογάμους εἰσέρχεται (cf. Bergkiius d. geburt d. Athene, n. jahrbb. f. phil. LXXXI p. 311). similem usum sacrae aegidis in alia quadam caerimonia testantur quae ad Plutarchi proverbialia II, 21 ex codicibus adscripta sunt αἰγίς περὶ πόλιν· αἰγίς λέγεται τὸ ἐκ τῶν στεμμάτων δίπτυον· ἡ γοῶν ἱέρεια τὴν ἱερὰν αἰγίδα Ἀθήνησι φέρουσα ἀγείρει ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ἀρξαμένη πρὸς ἱερά.

35 Plut. Them. 10 καταβαινόντων γὰρ εἰς Πειραιᾶ τῶν Ἀθηναίων φησὶν ἀπολέσθαι τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος. cf. Eust. ad Od. λ, 634 p. 1704 τὸ γοργόνειον εἶδωλόν τι παύτὸ Γοργόνος ἀνακειμένον Ἀθηνᾶ Πολιάδι, οὗ χρῆσις ἐν τῷ τῆς θεοῦ τὸ γοργόνειον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ἐφελόμενος, de quo proverbio dixi (ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1858 p. 107 sq.).

licebit. quodsi nos quoque quaerimus τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον; respondebit quasi ipsa specie celeberrima illa dresdensis Minervae statua' e marmore facta³⁶, quae. etsi capite et brachiis truncata est. tamen quale nobis deae signum referat, satis certo perspicere licet. videmus enim quamvis novicia arte imitando expressum simulacrum ex antiquissimorum e ligno sculptorum xoanorum numero, vestimentis ut antiquus mos fuit summa cum cura compositis atque ornatis indutum³⁷. dea, cuius corpus macilenta quadam tenuitate conspicuum est. paullum promotu sinistro pede, ceterum immota rigidaque adstat. pectus aegide ornatum est, similem in modum atque in Endoei statua factum vidimus, cui neque angues desunt neque gorgoneum. cincinnorum longorum, qui in humeros defluebant, reliquiae in aegide apparent. chitoni usque ad pedes demisso superiniectus est peplos, in anteriore parte anaglyphis, quibus deorum contra gigantes pugnae repraesentantur, ornatus. haec ipsa ornamenta certissimo argumento sunt simulacrum Minervae Poliadis nos tenere, cui in parvorum Panathenaeorum pompa³⁸ peplos eiusdem argumenti picturis intextus ferebatur, quo simulacrum deae indueretur, ut certis indiciis constat³⁹. quae in hac statua deleverat aetas summus artifex Rauchius restituit, qui quamquam artis rigorem non satis assecutus est. tamen quin re ipsa ad veritatem accesserit non licet dubitare. scutum gessisse

36 Hettnerus bildw. in Dresd. 143. August. tab. 9, 10, 155. Muellernus (denkm. a. kunst I, 10, 36). Overbeckius (gesch. d. plast. I p. 151). cf. Wordsworthius (Athens and Attica p. 106).

37 recte hoc contra quorundam dubitationes Wieselerus (denkm. d. a. kunst I. p. 6 sq.) et Pylus (arch. zeitg. XV p. 61 sq.) obtinuerunt. cf. Schulzium (verh. d. philol. vers. in Dresden p. 88 sq.).

38 schol. Arist. (tom. III p. 323), qui Aristotele teste utitur, τὸν Παναθηναίων] τῶν μικρῶν λέγει ταῦτα γὰρ ἐπὶ Ἐριχθονίου τοῦ Ἀμφικτιόνος γενόμενα ἐπὶ τῷ χρόνῳ Ἀστερίου τοῦ γήρατος· τὰ δὲ μεγάλα Πεισιστρατος ἐποίησε.

39 de peplo parvis Panathenaeis deae oblato testatur schol. Plat. de rep. I p. 327 a: ἐροῦσθ' ἐν ταῦθα τὴν τῶν μικρῶν Παναθηναίων ἡρώσιν. ἦν γὰρ καὶ μεγάλα· — ἐν οἷς πέπλος τις ἀνήγετο τῇ Ἀθηνᾷ, καθ' ὃν ἰδείναιτο ἢ κατὰ τῶν Γιγάντων ταύτης τε καὶ τῶν Ὀλυμπίων νίκη θεῶν. τὰ δὲ μικρὰ Παναθηναία κατὰ τὸν Πειραιᾶ ἐτέλλον, ἐν οἷς καὶ πέπλος ἄλλος ἀνεῖτο τῇ θεῷ, καθ' ὃν ἦν ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους, τροφίμους ὄντας αὐτῆς, νικῶντας τὸν πρὸς Ἀτλαντίους πόλεμον. quae postrema non recte intellectis Proeli verbis tradidit (in Plat. Tim. p. 26 f.): ἄλλος οὖν αὐτός πέπλος ὑπὲρ αὐτοῦ πόλεμον ἔχων, ἐν ᾧ νικῶσιν οἱ τροφίμοι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνάγεται τῇ θεῷ, ὥστε ἐκεῖνος ὁ τῶν Παναθηναίων πέπλος ἔχει τοὺς Γιγάντας νικωμένους ὑπὸ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. schol. Arist. eqq. 566: ἐπεσκευάζετο οὖν ὁ πέπλος καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν, καὶ ἐπομπενέτο ἐν τοῖς Παναθηναίοις. Diod. XX, 46 οἱ δ' Ἀθηναῖοι γράψαντος ψήφισμα Στρατοκλέους ἐψηφίσαντο — ἐνεφαινέιν αὐτοὺς εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον κατ' ἐνιαυτὸν. (cf. Plut. Demetr. 12). Serv. ad Verg. Aen. I, 480: PEPLVMQVE PEREBANT. pepulum proprie est palla picta feminea, Minervae consecrata, ut Plautus 'numquam ad civitatem venio, nisi cum infertur pepulum'. cf. Hesych. Πραξιεργίδα· οἱ τὸ ἔδος τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἀθηνᾶς ἀμφιεννίντες.

sisse simulacrum constabat nobis iam ex Euripide, galea caput munitum fuisse si quis sola coniectura sumeret, nemo, ut puto, contradiceret, sed certiora argumenta afferre licet. notum est in nummis atticis caput Minervae galeatum conspici, quod per longum tempus, cum ars diu iam ad summam perfectionem pervenisset, antiquissimi artificii insignem deformitatem atque duritiem retinebat. ex permultis exemplis, quae quamquam rudem speciem variant tamen antiquitatem servant, unum elegi, cuius aspectu aptissime demonstrari visum est exhiberi caput deae ad simulacrum aliquod expressum⁴⁰. quodnam igitur simulacrum Athenienses ad nummos publice signandos elegerint putabimus, nisi id. quod cum ipsa civitate conditum putabatur et deae urbis protectricis eam speciem ostendebat, qua sanctissime colebatur. haec igitur capita ad Minervam Poliadem referre quis erit qui dubitet? porro dextra paullo elata hastam tenuisse deam alia docent monumenta, quae non minus certo ad Poliadem referemus. ingens extat amphorarum pictarum numerus, quae ipsa inscriptione τῶν Ἀθηνησεν ἄσλων εἰμι aut τῶν Ἀθηνησεν ἄσλων probant oleum in eis conditum fuisse, quod in certaminibus panathenaeis praemii loco victoribus publice tribuebatur⁴¹. Panathenaea autem ad cultum Minervae Poliadis pertinere nemo ignorat⁴². iam vero in anteriore horum vasorum parte certa lege semper Minerva picta est inter duas columnas posita⁴³, quae si quidem rationem, quae inter picturam vasulorum et sculpturam intercedit. consideraveris, statuum dresdensem qualem Rauchius refecit plane reddit. in amphora Burgoniana⁴⁴, cui, quippe Athenis effossae, praecipuam auctoritatem iure tribuimus, Minerva eodem rigido habitu efficta sinistro pede paulum prolato totam πανοπλίαν, aegida scutum galeam gerens, hastamque protendens repraesentatur. quonam iure dubitabimus, quin his amphoris publice propositis id potissimum simulacrum quasi testimonii loco impressum fuerit, ad cuius cultum ipsi ludi referebantur? huc pertinet alia quaedam amphora nigris figuris depicta⁴⁵, in cuius anteriore parte id ipsum Minervae simulacrum videmus, quod iam accuratius a nobis descriptum est. ante deam

40 tab. II, 4, ex T. Combii nummis mus. Brit. tab. VI, 10.

41 beschr. d. vasens. zu München, einl. p. CI sqq. cfr. Sauppeius de inser. panath. ind. lectt. gott. 1858.

42 etiam parvis Panathenaeis olei amphoras praemii loco distributas esse monuit A. Mommsenius (heortol. p. 125 sq.). scilicet magna Panathenaea tertio quoque olympiadis anno agebantur; cum vero in Cyrenaica amphorae panathenaeae repertae sint, archontum nominibus inscriptae, quorum Nicocrates ol. 111, 4 (arch. anz. XIV p. 271), Hegesias ol. 114, 1, Theophrastus ol. 110, 1 aut 116, 4 munere fungebantur (beschr. d. vasens. zu Münch. einl. p. XXIX), eae ad parva Panathenaea referendae sunt.

43 mon. ined. d. instit. I, 21, 22. Gerhardus etr. u. kamp. vas. tab. A B.

44 mus. brit. 569. Millingen anc. uned. mon. I, 1.

45 mus. berolin. 626. Gerhardus etr. u. kamp. vas. tab. 2. 3. inde tab. II, 1.

magna ara quadratis lapidibus exstructa est, quales etiam in aliis vasculorum picturis videmus⁴⁶. ante aram conspicitur femina longa tunica induta. quae elata dextra et paulum protenta sinistra verbenas supra aram tenet, sacerdos igitur aram lustrando ad sacrificium statim perficiendum praeparatura. sequuntur enim sacerdotem tres viri, quorum primus barbatus est, tertius vaccam fune alligatam ad aram ducit, hic quidem limo succinctus, reliquisola tunica induti. pompa, quam hic videmus, in posteriore amphorae parte prosequitur, ubi duo tibicines imberbes barbatos duos citharoedos longis indutos vestimentis antecedunt. utraque pictura unam imaginem continuari eandemque sacram pompam repraesentari, quae ad aram deae mittatur, ut ibi sacrificium fiat, per se patet. quodsi ex eis, quae hucusque disputata sunt, verisimile redditum est, hic quoque Minervam Poliadem eiusque cultum exhiberi. accedit etiam gravissimum tituli atticici⁴⁷ testimonium,

46 Otto Iahn Teleph. u. Troil. tab 2. arch. ztg. XIV tab. 91. Hermannus gottesd. alt. 17, 9.

47 Rangabeus ant. hellen. 814:

ὡς κα-

ἱεροποιῶν] κατ' ἐνιαυτὸν κα-

ἰ τετέλεσται ἡ θυσία ἢ νενομισμένη ὡς ἄριστα τῇ Ἀθ-
 ηναίων, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα δεδοίκεται περὶ τὴν ἐορτή- 5
 ν καὶ τὴν πομπὴν τῇ θεῷ καλῶς ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν εἰς
 τὰ Μαραθῆνα· ἐψηφίσθαι τῷ δήμῳ τὰ μὲν ἄλλα καθά-
 περ τῇ βουλῇ, θύειν δὲ τοὺς ἱεροποιούς τὰς μὲν δύο
 θυσίας τὴν τε τῇ Ἀθηναίων τῇ Ὑγείᾳ καὶ τὴν ἐν τῷ Ἀρε- 10
 ίῳ πάγῳ τελουμένην καθάπερ πρότερον, καὶ νείμαντ-
 ας τοῖς τε μάντεσιν πέντε μερίδας, καὶ τοῖς ἐννέα ἄρ-
 χουσιν τρεῖς, καὶ ταμίαις τοῖς θεοῦ μίαν, καὶ τοῖς ἱερ-
 οποιούσι μίαν, καὶ τοῖς στρατηγούσι καὶ τοῖς ταξιάρχ-
 αῖς μίαν, καὶ τοῖς πομπ[ευσί]ν τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τα- 15
 ῖς ἀρχηγόροις κατὰ εἰωθότα, τὰ δὲ ἄλλα κρέα Ἀθηναίο-
 ις διδόντας· ἀπὸ δὲ τῶν τετραράκοντα μνῶν καὶ τῆς μι-
 ᾶς τῆς ἐκ τῆς μισθώσεως τῆς νέας βοωνήσαντες οἱ ἱερ-
 οποιῶν μετὰ τῶν βοωνῶν, πέμψαντες τὴν πομπὴν τῇ θε- 20
 ῷ, θυόντων ταύτας τὰς βοὺς ἀπάσας ἐπὶ τῷ βωμῷ τῆς
 Ἀθηναίων τῷ μεγάλῳ, μίαν δὲ ἐπὶ τῷ τῆς Νίκης, προκρί-
 ναντες ἐκ τῶν καλλιστενοῦσῶν βοῶν, καὶ θύσαντες τῇ-
 ι τε Ἀθηναίων τῇ Πολιάδι καὶ τῇ Ἀθηναίων τῇ Νίκῃ, ἑκαστῶ-
 ν τῶν βοῶν τῶν ἀπὸ τῶν τετραράκοντα μνῶν καὶ μνᾶς ἐο-
 νημένων, νειμόντων τὰ κρέα τῷ δήμῳ τῷ Ἀθηναίων ἐν 25
 ἀγορῇ κατὰ τὰς ἄλλαις χρεανομίαις· ἀπ-
 οδιδόναι δὲ τὰς μερίδας εἰς τὸν δῆμον ἕκαστον, κατὰ ἄ-
 νδρα νείμοντας, ἠπόσουσιν ἂν παρέχῃ ὁ δῆμος ἕκαστος. [ε-

quo edocemur, parvis Panathenaeis sollemni pompa ad magnam deae aram deductas esse centum vaccas ibique sacrificatas praeter unam pulcherrimam, quae Minervae Victoriae offerebatur. quae cum nostra pictura prorsus consentiunt, nisi quis putet, etiam centum vaccas pictori in vasculo ad verum reddendas fuisse. neque in ea re offendendum est, quod deae simulacrum sub dio apparet, cum re vera in templo positum fuisse constet. non desunt attica anaglypha, quibus Minerva Virgo eo fere habitu, quo eam in Parthenone stetisse scimus, cum hominibus sub dio versata exhibetur⁴⁸.

His ita comparatis paullo confidentius ad anaglyphum considerandum progredi licet, quod olim Winckelmanni fuit, nunc Parisiis servatur⁴⁹. in eo videmus trunco alicui simulacrum deae impositum longo chitone indutae galeaque tectae, quae sinistra scutum tenet, dextra hastam protendit, prorsus igitur eis simile, quae iam explicavimus, nisi quod trunco impositum est. a dextra adstat vir barbatus galea et lorica instructus, tunica supra sinistrum brachium reiecta, qui dextra palmae ramum tenet, deae, ut videtur, oblaturus: ab altera parte Victoria alata, quae sinistra aplustre tollit, dextra pateram, cuius quidem incerta tantum vestigia supersunt, ingenti angui qui trunco circumvolvitur protendit. ad eundem truncum rotundum aliquid scuto vel rotae simile appositum est, quamquam, cum superficies anaglyphi nimis adrosa sit, nihil certi constituere licet. anaglyphum inter ea referendum est, quae antiquum rigorem imitando exprimere student, non vere antiqua sunt. quae de hoc et similibus monumentis in diversas partes disputata sunt, hic repetere nolo⁵⁰. ex tota enim disputatione

ἰς δὲ τὰ μυσθώματα τῆς πομπῆς, καὶ τὸ μαγειρικόν, καὶ
τὰ καίσιμα] τοῦ βωμοῦ τοῦ μεγάλου, καὶ τὰλλα ὅσα προσ-
δεῖ ἐπιτελεῖσθαι περὶ τὴν ἑορτήν, καὶ εἰς παννυχίδα, 30
δοῦναι τὰς Π: δραχμὰς· τοὺς δὲ ἱεροποιούς τοὺς διοικ-
οῦντας τὰ Παναθήναια τὰ κατ' ἐνιαυτόν, ποιεῖν τὴν παν-
νυχίδα] ὡς καλλίστην τῇ θεῷ, καὶ τὴν πομπὴν πέμπε-
ν τῷ ἡλίῳ ἀνάοντι, ζῆμιούντας τὸν μὴ πειθαρχ[οῦν-
τα ταῖς ἐπιθ] τῶν νόμον ζῆμίαις. ἐλέσθαι δὲ τὸν δῆμ[ον τῶν 35
Ἀθηναίων ἄνδρα]ς ἐξ Ἀθηναίων ἐπάντων

48) Lebasius (voy. arch. mon. fig. 38, 1. 39. sacrificium ei offertur ibid. 46).

49) Winckelmannus mon. ined. 120, mus. napol. IV.11. Claracus mus. de sc. 223, 175, Muellerus (denkm. a. k. I, 14, 48), Gerhardus (minervnid. tab. II, 3). in disco marmoreo Pompeiis reperto ab altera parte eadem Victoria conspicitur sinistra aplustre tenens, dextra escam angui praebens columnae circumvoluta, cui nullum simulacrum impositum est. ab altera parte miles barbatus repraesentatur, qui hastam sinistra, dextra galeam tenens lente ingreditur. Avellinius descr. di una casa Pomp. (1840) tab. IV, mus. borbon. X, 15.

50 cf. O. Muellerus (Amalth. III p. 48 sq. kl. schr. II p. 608), Welckerus (a. denkm. II p. 135 sq.), R. Rochettus (mon. ined. p. 289. 426), Lebasius (mon. d'ant. fig. p. 226 sq.), Avellinius l. l. p. 49 sq.

satis apparere puto. cur eos verum vidisse credam, qui sacrificium propter victoriam navalem Minervae Poliadi oblatum deprehenderunt, quae dea praeter totum habitum, de quo satis dictum est, etiam angui et trunco oleagineo, ut par est credere, clare indicatur⁵¹.

At hanc formam, quam Minervae Poliadi vindicare conatus sum, potius ei statuae convenire monent, quae a Phidia ex aere facta in arce posita fuit ingentis magnitudinis colossea, vulgo *προμάχος* nominari solita⁵². audio, sed illud *προμάχον* nomen, quod hodie sane usitatum est, apud antiquos, quantum scio, non invenitur⁵³, nisi apud Demosthenis scholiastam, cuius verba adscripsi, et Alciphronem⁵⁴, ceteri non nisi de ahenea magna statua loquuntur adduntque ex decima praedae persicae erectam fuisse⁵⁵. videndum igitur est, ne ex hoc nomine nimium efficere conemur⁵⁶.

51 cf. archaeol. beitr. p. 223.

52 Gerhardus (üb. d. minervenid. p. 22.)

53 Wordsworthius (Athens and Attica p. 107 sq.) huc rettulit locum Aristophanis (cq. 1166 sqq.)

ΚΑ. ἰδὸν φέρω σοι τήνδε μαΐσιζην ἐγὼ
ἐκ τῶν ὀλῶν τῶν ἐκ Πύλων μεμιαγμένην.

ΑΔ. ἐγὼ δὲ μιστίλας μεμυστιλημένας
ἐπὶ τῆς θεοῦ τῆ χειρὶ τῆλεφαντίνῃ

ΠΗ. ὡς μέγαν ἄρ' εἶχες, ὦ πάτνια, τὸν δάκτυλον.

ΚΑ. ἐγὼ δ' ἔτρος γε κίσινον εὔχρων καὶ καλόν.
ἐτόρυνε δ' αὔθ' ἢ Παλλὰς ἢ Πηλαιμάχος·

ΑΔ. ὦ Πημ', ἐναργῶς ἰ θεός σ' ἐπιστοπεῖ,
καὶ νῦν ὑπερέχει σοι χύτραν ζωμοῦ πλέαν,

ΚΑ. τουτὶ τέμαχός σου δώκεν ἢ φοβεριστράτη.

ΑΔ. ἢ δ' ὀβριμοπάτρα γ' ἐφθόν ἐκ ζωμοῦ κρέας
καὶ χόλιζος ἠνέστρου τε καὶ γαστροῦ τόμον.

ΠΗ. καλῶς γ' ἐποίησε τοῦ πέπλου μεμνημένη.

cum liquido constet Minervae virginis a Phidia ex ebore et aura sculptae et Poliadis antiquae mentionem hic fecisse Aristophanem, vix dubitare licet quin etiam aheneae a Phidia factae colosseae memor fuerit. quam cum *Πηλαιμάχον* vocet propter τὸ ἐν Πύλῳ κατόρθωμα, ut recte monet scholiasta, suspitio sane nascitur, hoc nomen a poeta detortum esse ex *Προμάχον*, quod tamen, quoniam de ea re nihil testatum invenimus, non pro certo affirmaverim.

54 Alciphr. III, 51 ἐμοὶ γένοιτο, *προμάχε* Ἀθηναῖα καὶ πολιοῦχε τοῦ ἄστεος, Ἀθηναῖσι καὶ ζῆσαι καὶ τὸν βίον ἀπολιπεῖν.

55 Paus. I, 28, 2 χωρὶς δὲ ἢ ὅσα κατέλεξα, δύο μὲν Ἀθηναίοις εἰσι δεκάται πολεμήσασιν. ἄγαλμα Ἀθηναῖς χαλκῶν ἀπὸ Μήδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντων, τέγνη Φειδίου. — ταύτης τῆς Ἀθηναῖς ἢ τοῦ δόρατος αἰχμῆ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράτους ἀπὸ Σουνίου προσπλέονσιν ἐστὶν ἤδη σένοπτα. cf. IX, 4, 1. Demosth. f. l. 272 ἀλλ' ὅλης οὔσης ἱερᾶς τῆς ἀγροπόλεως ταυτησί καὶ πολλὴν εὐρυχωρίαν ἐχούσης παρὰ τὴν χαλκῆν τὴν μεγάλην Ἀθηναῖν ἐκ δεξιᾶς ἔστηγεν, ἦν ἀριστεῖον ἢ πόλις τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμου δόντων τῶν Ἑλλήνων τὰ χρέματα ταῦτ' ἀνέθηγεν. Aristid. or. 50 III p. 701 C ἢ Ἀθηναῖσιν Ἀθηναῖα, λέγω

accedit, quod in nummis atticis, quae arcem repraesentant⁵⁷, colossea Minervae statua, quae clare perspicitur supra templa et propylaea eminens, hastam non elatam gerit ἐν προβολῇ, sed erectam manu tenet. et sane quaerere licet, quo modo in tam enormis magnitudinis statua dea hastam vibrare potuerit, ut taceam ne illud quidem intellegi posse, quod a Sunio adnavigantes hastae cuspidem cernere potuisse narrant. verum etiamsi concedamus, magnam illam statuam πρόμαχον fuisse eo modo effictam. qualem vulgo sibi informant, quid obstat, quominus Phidiam putemus, ut deam arcis protectricem anathematis loco publice poneret, ab antiqua imagine Minervae Poliadis profectum eam ita mutatam et excultam reddidisse, ut ipsius aetas et ars postulaverit? nam hac via ad deorum imagines secundum perfectae artis leges formandas processisse summos eius aetatis artifices, multis exemplis constat. sed quamquam non modo incertum, verum etiam improbable videtur Phidiam in aenea Minerva hoc modo rem instituisse, tamen etiam Minervae Poliadis rude signum ab artifice quodam ita expressum esse, ut liberae artis perfectam pulchritudinem referret, ex nummo attico constat⁵⁸. in quo inter oleam angui circumvolutam ingentemque noctuam Minerva conspicitur, quae galea et aegide armata longaque tunica induta, sinistra clipeum protendens atque elata dextra hastam vibrans ingreditur. habes Poliadem toto habitu expressam, sed ut nulla iam antiqui rigoris vestigia in signo perfectam artem spirante remaneant.

Verum ei signo, quod Minervae Poliadis esse obtinui, etiam a parte palladii lis

τοῦτο μὲν τὴν ἐλεφαντίνην, τοῦτο δ' εἰ βούλει τὴν χαλκὴν καὶ νῆεσσι γ' εἰ βούλει τὴν Ἀθηναίαν, ἅπαντα ταῦτα ὑπερβολὴν μὲν ἀρετῆς τῷ δημοουργῷ, τοῖς δὲ θεαταῖς ἡδονῆς ἔχει. hanc ipsam Minervam etiam eliduchum vocatum fuisse ne nunc quidem argumentis ab Urlichsio prolatis (rhein. mus. n. f. XIV p. 599 sqq.) credo, quibus Welckero nostro eum persuasisse video (griech. götterl. II p. 308).

56 nihil certi, ut recte monuit Prellerus (de Phidia, allg. encycl. III, 22 p. 182), efficitur ex verbis Zosimi (V, 6) ἐπιὼν Ἀλάριχος πανστρατιᾷ τῆ πόλει, τὸ μὲν τεῖχος ἐώρα περινοστοῦσαν τὴν πρόμαχον Ἀθηναίαν, ὡς ἐστὶν αὐτὴν ὁρᾶν ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ὀπλισμένην καὶ οἷον τοῖς ἐπιούσιν ἐνίσασθαι μέλλουσαν, τοῖς δὲ τείχεσι προεσιῶσα τὸν Ἀχιλλεῖα τὸν ἥρω τοιοῦτον, οἷον αὐτὸν τοῖς Τρωσὶν ἐδειξεν Ὀμηρος, ὅτι κατ' ὁρῆν τῷ Θανάτῳ τοῦ Πατρόκλοῦ τιμωρεῖν ἐπολέμει. ταύτην δ' Ἀλάριχος τὴν ὄψιν οὐκ ἐνεργῶν πάσης μὲν ἀπέστη κατὰ τῆς πόλεως ἐγχειρήσεως. nam quod addit Zosimus ὡς ἐστὶν αὐτὴν ὁρᾶν ἐν τοῖς ἀγάλμασιν, docet ea specie Alaricum Minervam vidisse, qua maxime terrificata fuerit, et eiusmodi signa, qualia indicat, re vera extitisse etiam nobis ex monumentis constat. ceterum Achillis mentio ad eam statuam pertinet, quam a Nestorio in Parthenone positam fuisse Zosimus narraverat (IV, 18).

57 Millinus (gal. mythol. 32, 133), Leacius (topogr. Ath. tab. I, 1), Broenstedius (voyage II p. 292, 37) Gerhardus (minervenid. tab. IV, 1), R. Rochettus (topograph. d'Ath. p. 1), Beuleus (monn. d'Ath., p. 394). quattuor exempla composui in tabula secunda, quae Pausaniae arcis descriptioni a me editae adiecta est.

58 Beuleus (monn. d'Ath. p. 390), Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 20, 212), inde tab. II, 5.

de finibus regundis intenditur⁵⁹. Homerum enim Troiae novisse Minervae signum sedentis patet ex verbis Heleni, qui Hecubam iubet (Z, 90)

πέπλον ὃ οἱ δοκέει χαριέστατος ἠδὲ μέγιστος
εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ καὶ οἱ πολὺ φίλτατος αὐτῆ,
θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠγκόμοιο,

quibus respondent (Z, 302)

ἠ δ' ἄρα πέπλον ἐλούσα Θεανὴ καλλιπάρῃος
θεῖκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠγκόμοιο.

fuerunt quidem inter grammaticos, qui verba poetae ad stantis deae effigiem significandam detorquerent⁶⁰, sed recto iudicio usus Strabo⁶¹ sedentis signum intellexit et ab Homeri testimonio discrepare Ilienses, qui postea stans palladium pro antiquo illo venditabant, adnotavit⁶². scilicet illud palladium, quod de caelo lapsum et inter urbis pignora servatum Ulixes et Diomedes abstulisse ferebantur, quod postea multae urbes accepisse se gloriabundae variis figmentis suum quaeque genuinum probare conabantur,

59 cf. Gerhardus (üb. d. minervnidole p. 11. etrusk. u. kamp. Vas. p. 2. 6).

60 schol. A Il. Z, 92 ἡ διπλῆ, ὅτι ἀντὶ τῆς παρὰ, ἢ ἢ παρὰ γούνασιν. ὁρθὰ γὰρ τὰ παλλάδια κατεσκευάσται. καὶ ἔστιν ἁμοιον τῷ 'ἢ μὲν ἐπ' ἐσχάρῃ' (Od. ζ, 52) ἀντὶ τοῦ παρ' ἐσχάρῃ· ἢ γὰρ ἐπὶ τὴν ἐπάνω σχέσιν σημαίνει. διὸ οὐκ ἀναστρεπτόν τὴν πρόθεσιν. 303 ἡ διπλῆ, ὅτι πάλιν παρὰ γούνασιν.

61 Strabo XIII p. 601 καὶ τὰ τοιαῦτα δὲ τοῦ αὐτοῦ τίθενται τεκμήρια, οἷον ὅτι τῆς Ἀθηναίης τὸ ξόανον νῦν μὲν ἐστηγὸς ὁρᾶται, Ὅμηρος δὲ καθήμενον εἰρμάνει· πέπλον γὰρ κελεύει θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν. βέλτιον γὰρ οὕτως ἢ ὡς τινὲς δέχονται ἀντὶ τοῦ παρὰ τοῖς γούνασι θεῖναι παρατιθέντες τὸ 'ἢ δ' ἔσται ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν πυρὸς ἀγῆ' ἀντὶ τοῦ παρ' ἐσχάρῃ. τίς γὰρ ἂν νοηθεῖν πέπλον ἀνάθεσις παρὰ τοῖς γούνασι; καὶ οἱ τὴν προσορθίαν δὲ διαστρέφοντες, 'γούνασιν', ὡς θριάσιν, ἠποτέρως ἂν δέξωνται, ἀπεραντολογοῦσιν, εἰθ' ἰετ[είας ἐρμην]εύοντες [εἰ]τε φρένας. πολλὰ δὲ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθηναίης ξόανων καθήμενα δείκνυται, καθάπερ ἐν Φωκαίᾳ Μασσαλίᾳ Ρόμῃ Χίῳ ἄλλαις πλείοσιν. de romana Minerva sedente constat ex monumentis, qualia composui archäol. beitr. p. 81 cf. Suet. Calig. 25 infantem — Minervae gremio imposita. Cassius Dio LIX, 26. licet etiam Erythras addere cf. p. 7, 20.

62 Apollod. III, 12, 3, 2 Ἴλος — τὸ διοπετέες παλλάδιον πρὸ τῆς σπηνῆς κείμενον ἐθεάσατο. ἦν δὲ τῷ μεγέθει τρίπηχον, τοῖς δὲ ποσὶ συμβεβηγὸς, καὶ τῆ μὲν δεξιᾷ δόρου διηρημένον ἔχον, τῆ δὲ ἐτέρα ἠλακάτην καὶ ἄτρακτον. Eustath. Il. Z p. 627 φασὶ δὲ τὸ ἐν Τροίᾳ παλλάδιον διοπετέες μὲν εἶναι, ἦγον ἐξ ἀέρος ἄνωθεν οὐρανόθεν πεσόν, ἀνδρὸς δὲ δόραν ἠμψίσθαι (quod ad mythum de Pallante spectat cf. Muellerus kl. schr. II p. 208) στέμμα τε ἔχειν καὶ ἠλακάτην, ἐν δὲ τῇ κεφαλῇ πῖλον καὶ δόρου ἐν τῇ δεξιᾷ. quocum consentit schol. BL, nisi quod πόλιν legit, sed πόλον verum esse et per se probabile est et vero nummus Iliensium docet, quem tab. II, 6 exhibui (cabin. de M. Allier de Hauteroche 13, 9, Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 21, 221). in eo videmus Minervae signum in hermae modum exiens polo fuso hasta instructum (cf. Arist. or. 2 I. p. 21 C ἀλλὰ μὴν ἀμφοτέρω γε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπίκουρος γεγένηται, γυναιξὶ μὲν ταλασίαν παραδοῦσα, ἀνδράσι δὲ ὀπλων χρῆσιν ἀναθεῖσα), quod quin recte Pauckerus (d. attische pallad. p. 38) ipsum illud a scriptoribus descriptum palladium esse dixerit, nullus dubito, quamvis dissentiat Wieselerus l. l. p. 113. ante deam bovem in eo est ut mactet sacerdos.

unanimi scriptorum atque artis monumentorum consensu parvum aliquod signum fuisse traditur, quod deam stantem hastamque vibrantem repraesentabat⁶³. itaque nulla causa est, cur, cum constet etiam Athenienses palladii sui a Troia originem repetisse, formam eius a vulgari palladiorum specie discrepasse putemus. quidni igitur concedamus inter palladium et Poliadis antiquum signum similitudinem quandam intercessisse? ut aliquo tamen utar exemplo, in Pergamenorum nummo⁶⁴ Minervae signum conspicitur, quod palladium vocare nemo dubitabit, idque si universum typum spectas a Poliadis signo non multum differt. alterum exemplum sit signum Minervae in Lacedaemoniorum nummo Gallieno imperatore expressum⁶⁵, quod antiquissimo habitu deam galea armatam, sinistra scutum protendentem, dextra hastam vibrantem repraesentat, cuius ima pars in hermam ita finitur, ut truncus fasciis nescio quibus arcte circumligatus esse videatur. recte Konerus⁶⁶ Minervae, quam *πολιούχου* nomine antiquissimo Lacedaemonii cultu prosequerentur, aeneum signum a Gitiada factum agnovit, in aede positum, cuius parietes anaglyphis eiusdem Gitiadae opera ex aere ductis ornati erant, unde dea alterum *χαλκιοίκου* nomen accepit⁶⁷. cum hoc signo, quod *πολιάδα* — nam *πολιάς* et *πολιούχος* inter se non differunt⁶⁸ — palladio prorsus simile reddit, Konerus cognatum typum nummi cuiusdam Meliorum componit⁶⁹. Minerva galea ornata, scutum sinistra tenens anguibus circumdatum, dextra hastam vibrat, imum corpus in hermae modum effictum est, ab utroque latere anguibus enascenti-

63 non opus est, ut in tanta scriptorum et monumentorum copia, quae ut hoc utar ad palladium raptum pertinent, singula palladii exempla commemorem.

64 Choiseul Gouffier (voy. pitt. II, tab. 5, 1), Streberus (numism. nonn. gracc. tab. III, 3. p. 195), inde tab. III, 6. cf. Cavendonius (spicil. numism. p. 146).

65 Cadalvène (recueil d. méd. II, 35), inde tab. III, 5.

66 Konerus (Koehnii zeitschr. f. münzk. V p. 2 sqq., archäol. zeit. III p. 30 sqq.), quem tamen verum vidisse non puto, cum Gitiadam non aedem sed statuam ipsam anaglyphis ornasse censeat.

67 Paus. III, 17, 2 *ἐνταῦθα Ἀθηνᾶς ἱερὸν πεποιήται, πολιούχου καλουμένης καὶ χαλκιοίκου τῆς αὐτῆς. τοῦ δὲ ἱεροῦ τῆς κατασκευῆς Ἰνυδάρεως, καθὰ λέγουσιν, ἤρξατο· ἀποθανόντος δὲ ἐκείνου δεύτερα οἱ παῖδες ἐξεργάσασθαι τὸ οἰκοδόμημα ἤθελον, ἀφορμὴ δὲ σφισιν ἐμελλε τὰ ἐξ Ἀφιδναίων ἔσεσθαι λάφυρα. προαπολιπόντων δὲ καὶ τούτων, Λακεδαιμόνιοι πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον τὸν τε ναὸν ὁμοίως καὶ τὸ ἄγαλμα ἐποίησαντο Ἀθηνᾶς χαλκοῦν· Γιτιάδας δὲ εἰργάσατο ἀνὴρ ἐπιχώριος. ἐποίησε δὲ καὶ ἄσματα δῶρια ὁ Γιτιάδας ἄλλα δὲ καὶ ἕμνον ἐς τὴν θεόν. ἐπείργασται δὲ τῷ χαλκῷ πολλὰ κτλ.*

68 schol. Soph. Phil. 133 *Νίκη τ' Ἀθάνα πολιὰς· οὕτως ἢ πολιούχος Ἀθάνα Νίκη καλεῖται ἐν τῇ Ἀττικῇ.* schol. Clem. Alex. t. IV p. 115 Kl. *πολιάς Ἀθίνῃσι τιμᾶται, ἣν καὶ πολιούχον λέγουσιν, ἰδρυμένην ἐν τῇ ἀκροπόλει.* Arist. eqq. 581. cf. Boetticherus (philol. XVII p. 393).

69 Pellerinus (rec. d. méd. tab. CIV, 4), Gerhardus (üb. d. metroon tab. I, 19), Lenormantius (nouv. gal. mythol. tab. XXIII, 9), Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 20, 213), inde tab. III, 8. cf. Gerhardus (hyperb. röm. stud. II, p. 277).

bus. cum hoc Meliorum signo Conzei beneficio anaglyphum satis memorabile in insula Melo mense Novembri anni 1864 repertum, nunc Athenis in Theseo servatum, comparare licet⁷⁰. delineatum Conzeio misit vir de patriis antiquitatibus servandis et cum doctis communicandis egregie meritis Achilles Postolaccas, unde exemplum ductum est, quod tab. III, 7 exhibet. cippo parvo ex viliore marmore facto (82 cent. alt. 44 cent. lat.) impositum est anaglyphum, quod deae signum quale in nummo conspicimus arte novicia ita variatum reddit ut imum corpus non in hermam exeat, sed in modum notissimae Dianae ephesiae formatum sit. dea galea cristata et aegide paullo obscurius ea quidem significata armata est, sinistra scutum gorgoneo exornatum tenet, dextra hastam vibrat. praeterea, ne quis de Minerva dubitet, ad pedes ab altera parte noctua, ab altera anguis conspiciuntur. imum corpus, ut in imaginibus Dianae ephesiae⁷¹, chitone usque ad pedes demisso maxima quidem parte fasciis quibusdam distincto vestitum est, denique ab utraque parte etiam in hoc signo angues quasi enascuntur. apparet igitur antiquissimum illud signum Melium ita ab artifice novatum esse ut alius deae, cuius tunc maxime pervulgata et summa religione culta fuerunt simulacra, auctoritatem ei conciliaret. qua in re etiam illud memorabile est, quod ipsum Dianae ephesiae signum antiquissimis temporibus longe simplicius, et ita quidem ut ad hermae potius similitudinem accederet, formatum fuit⁷². subscripta sunt anaglypho verba ΕΙCΕΩ ΑΑΕΞΑΝΔΡΟΝ, et ΕΙCΕΩ illud, quod equidem non intellego, etiam ipsius simulacri fasciis inscriptum legitur.

Itaque concedendum est, palladium, quod Athenis colebatur, tota specie non multum dissimile fuisse Minervae Poliadis signo, quamquam, quae sive magnitudinis sive habitus inter utrumque discrimina intercesserint, iam non licet accuratius definire. nullo modo igitur in me recipiam in permultis illis monumentis, quae parvi maximam partem ambitus Minervam aliquam armatam hastamque vibrantem antiquo more representant, discernere, utrum palladium an Minerva Polias intellegenda sit, nisi forte aliunde certa argumenta repeti possint. sed si de forma utriusque deae saepe res ambigua manet, tamen inter nomen et cultum accurate distinguendum est. quod rectissime Muellerus (ad Aesch. Eum. p. 155, kl. Schr. II p. 147) monuit nusquam Minervae Poliadis signum vocari palladium, id etiam eo valere observavit Wordsworthius (Athens

70 bullett. d. inst. 1862 p. 86.

71 praeter Claudi Menetreei librum Symbolica Dianae ephesiae statua (Romae 1657) sufficit commemorasse Claracum (mus. d. sculpt. tab. 561—564 C) et Gerhardum (ant. bildw. 305, 307, 308).

72 cf. ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1851 p. 146 sq.

and attica p. 107), ut ne ipsa quidem Polias, ubi accurate loquuntur tituli atque scriptores — nam poetarum licentiam hic non curo — Παλλάς nominetur sed Ἀθηναῖα; ita Homerus quoque deam, cui peplum offerunt troianae mulieres, Ἀθηναίην nuncupat. quo solo discrimine quaestio quaedam solvi mihi videtur, de qua in varias partes disceptarunt viri docti. in titulo attico ⁷³ de novo quodam palladio sermo est, quod ex oraculo suis impensis refecit Polyaeus, sive quo nomine vocatus est, qui erat ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ἐπὶ παλλαδίου καὶ βουζύγης, unde certissimo apparet ἴδος τῆς Παλλάδος non posse intellegi nisi de palladio ⁷⁴. de hoc sacerdote constat etiam ex inscriptionibus sellarum in attico theatro nuper repertarum, inter quas legitur etiam βουζύγου ἱερέως Διὸς ἐν παλλαδίῳ ⁷⁵, neque quisquam, cum apud Atticos Iovis et Minervae cultus semper fere coniunctus sit, mirabitur, etiam palladio proprium quendam Iovem additum fuisse, ut cum Minerva Poliade Iuppiter Polieus colebatur. cuius sacerdotium cur ad Buzygarum gentem relatum fuerit fabula quaedam apud Polyaeum servata explicavit ⁷⁶. iam constat de pompa quadam a nomophylacibus Palladi instructa, ut simulacrum ad mare transportarent ⁷⁷, de qua paullo accuratius inscriptionibus ephebicis edocemur, quibus ephebi laudantur, quod συνεξήγαγον καὶ τὴν Παλλάδα Φαληροῖ κάκειθεν πάλιν συνεισήγαγον μετὰ φωτὸς μετὰ πάσης εὐκοσμίας (tit. B. 11 cf. A. 10 συνεξήγαγον δὲ καὶ τὴν Παλλάδα μετὰ τῶν γεννητῶν καὶ πάλιν εἰσήγαγον μετὰ πάσης εὐκοσμίας), vel cosmeta, quod

⁷³ C. I. Gr. 491 ἱερ]εὺς τοῦ Διὸς τοῦ ἐπὶ παλλαδίου καὶ βουζύγης, Πολ[υ]αίου Μαραθώνιο[ς], χρήσαντος τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ὅτι χρὴ ἕτερον ἔδο[ξ]ε τῆς Παλλάδος κατασκευάσασθαι, ἐκ τῶν ἰδίων ποιήσας τοῖς τε θεοῖς καὶ τῇ πόλει ἀνέθηκεν. eodem pertinere videtur alter titulus, quem Rangabeus (ant. hellén. 819) Pittakisio (anc. Athènes p. 129) auctore edidit: . . . ται . . . Διοδώρον Ἀλαιά . . . καθὼς ἔστιν τῷ γένει καὶ ἱερέως Διὸς ἐν πα[λλαδίῳ] . . . Ἀλαιέως. ἐμεῖς οὖν καλῶς . . . τοὺς καὶ εἰσαγαγόντας εἰς τὴν . . . [τοῦ δο]θέντος χρησμοῦ διαπεμ. . . . ἐπιστολῇ παρὰ Δελφῶ[ν] . . . [οἱ αἰρεθέντες] ἔγχρονοι ἔρχοντες καὶ οἱ [ἱερεῖς? Ἀθηναίους] χαίρειν. Γινώσκετε τοὺς . . . τ' αὖ μαντείαν, καὶ περωτασ . . . τοὺς ἐν παλλαδίῳ Δι[ὸς] . . . ον Διοδώρον Ἀλ[αίαν] . . .

⁷⁴ ἴδος non solum sedentis deae statuam indicare, quod Boeckhius voluit, sed simulacrum cultui sacratum Welckerus demonstravit (syll. epigr. p. 3 sqq.).

⁷⁵ ἐφημ. ἀρχαιολ. 1862 p. 162, n. 161. n. schweiz. mus. III. p. 37, 23.

⁷⁶ Polyaeus I, 5 Ἀθημοῶν παρὰ Λιομίδου τὸ παλλάδιον παρακαταθήκην λαβὼν ἐρίλαττεν. Ἀγαμέμνονος ἀπαιτοῦντος τὸ μὲν ἀληθινὸν ἔδωκεν ἀνδρὶ Ἀθηναίῳ, καλουμένῳ Βουζύγῃ, κομίζειν Ἀθήνας. ἴσον δὲ καὶ ὅμοιον ἄλλο κατασκευάσας εἶχεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἀγαμέμνονος δὲ σὺν πολλῇ χειρὶ ἐπελθόντος ἀπεμάχετο ἐπὶ μακρόν, δόξαν ἐμποιῶν ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀληθινοῦ προκινδυνεῖοι. πολλῶν δὲ τραυματῶν γενομένων οἱ μὲν ἀμφὶ Ἀθημοῶντα ἐπεῖξαν, Ἀγαμέμνων δὲ τὸ παραπεποιημένον παλλάδιον λαβὼν, ἐξαπατηθεὶς ὄχρετο.

⁷⁷ Suidas et Pollux οἱ νομοφύλακες — τῇ παλλάδι τὴν πομπὴν ἐκόσμου, ὅτε κομίζοιτο τὸ ξόανον ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

παρέπεμψε καὶ τὴν Παλλάδα Φαληροῦ κάκειθεν συνεισήγαγεν μετὰ φωτὸς (B. 75). vel Palladis nomen docet errasse, qui haec ad Poliadem rettulerunt et sive panathenaea⁷⁸ sive callynteria⁷⁹ sive plynteria⁸⁰ sive oschophoria⁸¹ intellegenda esse putarunt, rectoque iudicio Petersenium⁸² de palladio cogitasse, quod certissimum est, postquam constat, pompa illa simulacrum in Phalerum deductum esse. ibi enim traditum accepimus a Demophonte palladium pugna captum esse, in qua cum socii ab insciis occisi essent, ad horum caedem expiandam postea sacra quaedam instituebantur⁸³, quibus quin deae ipsius signum adhibitum sit nulla causa est cur dubitemus⁸⁴.

De Minerva Poliade non possum discedere, quin pauca de Victoria adiciam, quae quam arte cum ea coniuncta sit supra (p. 14, 47) vidimus, cum ex hecatomba Minervae

78 Boettcherus (tekt. II, l. IV p. 234. 239. philol. XVII p. 393), Grassbergerus (verh. d. phil. ges. in Würzburg p. 18).

79 Muellerus (kl. schr. II p. 165).

80 A. Mommsenius (heortol. p. 429 sqq.).

81 Dittenbergerus (de ephob. attic. p. 63).

82 d. feste d. Pallas Athene in Athen p. 12.

83 Paus. I, 28, 9 Διομήδην φασὶν ἁλούσης Ἴλιον ταῖς νασὶν ὀπίσω κομίζεσθαι, καὶ ἤδη τε νέκτα ἐπέχειν, ὡς κατὰ Φάληρον πλέοντες γίνονται, καὶ τοῖς Ἀργείοις ὡς ἐς πολεμίαν ἐπιβῆναι τὴν γῆν, ἄλλην πονδύσαντας ἐν τῇ νυκτὶ καὶ οὐ τὴν Ἀττικὴν εἶναι. ἐνταῦθα Δημοφῶντα λέγουσιν ἐκβοηθῆσαντα, οὐκ ἐπιστάμενον αἰδὲ τοῦτον τοὺς ἀπὸ τῶν νεῶν ὡς εἰσὶν Ἀργεῖοι, καὶ ἄνδρας αὐτῶν ἰποκτεῖναι καὶ τὸ παλλάδιον ἄρπασαντα οἴχεσθαι, Ἀθηναίων τε ἄνδρα οὐ προιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἵππου τοῦ Δημοφῶντος ἀνατραπῆναι καὶ συμπατηθέντα ἀποθανεῖν. ἐπὶ τούτῳ Δημοφῶντα ἐποσχεῖν δίκας, οἱ μὲν τοῦ συμπατηθέντος τοῖς προσήκουσιν, οἱ δὲ Ἀργείων φασὶ τῷ κοινῷ. (cf. Bekk. anecd. I p. 311. schol. Aristid. tom. III p. 320 D, qui Lysiam testem adhibet.) Poll. VIII, 118 τὸ ἐπὶ παλλάδιῳ ἐν τούτῳ λαγχάνεται περὶ τῶν ἀκουσίων φόνων· μετὰ γὰρ Τροίας ἴλωσιν Ἀργείων τινὰς τὸ παλλάδιον ἔχοντας Φαληρῶν προσβαλεῖν, ἀγνοῖα δὲ ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων ἀναιρεθέντας ἀπορριφῆναι. καὶ τῶν μὲν οὐδὲν προσήκετο ζῶον, Ἀκίμιας δὲ ἐμήνευεν ὅτι εἰεν Ἀργεῖοι τὸ παλλάδιον ἔχοντες. καὶ οἱ μὲν ταφέντες ἀγνώτες προσηγορεύθησαν τοῦ θεοῦ χρίσαντος, αὐτόθι δὲ ἰδρῆθη τὸ παλλάδιον, καὶ περὶ τῶν ἀκουσίων ἐν αὐτῷ δικάζουσιν. Hesych. ἀγνώτες . . . φασὶ τοὺς μετὰ τὸν τῆς Ἴλιον πλοῦν Φαληροῦ προσχόντας καὶ ἀναιρεθέντας ὑπὸ Δημοφῶντος ταφῆναι. Eust. ad Hom. Od. α p. 1419 (quocum consentit Suidas ἐπὶ παλλάδιῳ) ἐδίκαζον δὲ κατὰ Πανσανίαν ἐκεῖ ἀκουσίους φόνους οἱ ἐφέται. Ἀργεῖοι γὰρ φησὶν ἀπὸ Ἴλιου πλέοντες, ἴνιστα προσέσχον Φαληροῦ, ἐπὶ Ἀθηναίων ἀγροῦμενοι ἀνηρεύθησαν. ἴσπερον δὲ Ἀκίμιατος γνωρίσαντος καὶ τοῦ ἱστορομένου παλλάδιον ἐρεθέντος κατὰ χρησμόν, αὐτόθι τὸ δικαστήριον ἀπέδειξαν (ὡς Κλειτόδημος add. Suidas). Κλειτόδημος δὲ φησὶν, Ἀγαμέμνονος σὺν τῷ παλλάδιῳ προσενεχθέντος ταῖς Ἀθήνας, Δημοφῶντα τὸ παλλάδιον ἄρπασαι καὶ πολλοὺς τῶν δικόντων ἀνελεῖν. τοῦ δὲ Ἀγαμέμνονος δυσχεραίνοντος, κρίσιν αὐτοὺς ἐποσχεῖν ἐπὶ πεντήκοντα Ἀθηναίων καὶ τοσοῦτων Ἀργείων. Clitodemi narrationem refert Harpocration ἐπὶ παλλάδιῳ.

84 quae in titulo attico apud Rangabeum (ant. hellén. 2253, 4, 21) commemoratur Ἀθηναία ἐπὶ παλλάδιῳ non ipsam palladium significat, sed aliam deae statuam eodem loco positam, quarum Athenis diverso nomine et habitu innumerac fuerunt.

oblata pulcherrimam vaccam Victoriae sacrificari traditum sit⁸⁵, neque ipsam Minervam Victoriam vocatam eoque nomine cultam fuisse quemquam fugit⁸⁶. iam cum anaglypho parisiensi, quod supra ad Minervam Poliadem rettulimus, aperte cognatum est aliud quoddam anaglyphum marmoreum, quod a Tophamo anno 1725 in Angliam reportatum nunc in museo britannico asservatur⁸⁷. ibi trunco cuidam lorica atque galea tropaei instar superpositae sunt, cui a sinistra parte femina longo chitone pallioque vestita appropinquat, quae sinistra pateram angui porrigit trunco circumvoluto, dum dextra elata ex gutto vinum infundit; sacerdotem potius quam Victoriam esse putaverim. ab altera parte adstat vir barbatus armis instructus, ei, qui in anaglypho parisino conspicitur, tam similis, ut fere ex eadem forma prodiisse videatur, nisi quod dextra hastam tenet. sequitur equus, cuius anterior tantum pars apparet, pone eum iuvenis agasonis caput. supra et infra anaglyphum inscriptionis satis prolixae partes servatae sunt, quibus virorum e diversis Graeciae civitatibus oriundorum recensus continetur ordine geographico compositus (C. I. Gr. 1936). monumenti huius in honorem militum, ut Boeckhiius probabiliter coniecit mercennariorum, qui in bello occiderant, positi neque tempus neque locum ubi positum fuerit certo constituere licet, sed si alterum illud anaglyphum recte ad atticam religionem rettulimus, similitudo, quae inter utrumque obtinet, maximopere suadet, ut etiam hoc ad Atticam pertinere putemus. diu est ex quo cum hisce anaglyphis tertium quoddam ex marmore pentelico factum comparatur, cuius pars tantum in museo mantuano servatur⁸⁸. ibi rursus eadem barbati atque armati viri figura conspicitur eo tantum discrimine, quod sinistra hastam tenet, dextra pateram angui porrigit arae simul et columnae circumvoluto, quae partem sacelli effecit magna ex parte fracto marmore

85 cf. Boettcherus (philol. XVII p. 395 sqq. XXI p. 49 sqq.)

86 Soph. Phil. 134 *Νίκη τ' Ἀθήνα Πολιάς, ἣ μ' ἀεὶ σώζει*, ib. intpp.

87 anc. marbl. II, 41, Ellisius (Townley gal. II p. 157), inde tab. III, 1. Gerhardus (minervenidole tab. 2, 5). cf. Odofr. Muellerum (kl. schr. II p. 608), Welckerum (alt. denkm. II p. 137 sq.), Friedlaenderum (de opp. anaglyph. in mon. sepulcral. gr. p. 40), Stephanium (d. ausruh. Herakles p. 76 sqq.).

88 Labus mus. mant. III, 7. Od. Muellerus (Amalth. III p. 48 tab. 5, kl. schr. II p. 607 sqq.) ex tenebris marmorum blundellianorum anaglyphum etiam a Gerardo (minerv. tab. II, 6) repetitum protulit, in quo Victoria alata similiter atque in londinensi femina illa angui vinum infundit. ante Minervae signum, quod basi satis altae impositum est, in solo lorica conspicitur, quam anathematis loco positam esse recte suspicabimur. etiam hoc anaglyphum ad eundem ordinem pertinere, quo cetera modo tractata, patet, sed Minervae signum, si modo omnia recte se habent, aliter effectum est quam quod de Poliade explicari possit, nam galea quidem et aegide armata est, sed caret scuto et sinistra hastam erectam tenet, dextra nuda demissa est.

iam deperditi, post militem equus sub arbore patula tranquille adstat. quamquam de hoc anaglypho certi nihil statui potest, quoniam nec constat, utrum deae signum an tropaeum additum fuerit, neque vel coniectura assequi licet, num hic quoque vel Victoria vel femina sacrificanti adstiterit, hoc tamen affirmari potest, ad idem monumentorum genus utrumque pertinere anaglyphum. et anguem quidem ut Minervae Poliadis ὄφιν οἰκουρον putemus nihil sane est quod cogat, cum genius loci, sive sacellum sive sepulcrum cogitas, intellegi possit. at vero in anaglypho londinensi tropaeum illud, si modo de attica origine recte coniecimus, optimo iure ad Minervam Victoriam referri patet. etenim si Euripides (Phoen. 1181) Ζηνὸς ὀρθῶσαι βρέτας τροπαῖον dixit⁸⁹, quidni etiam Ἀθηναῖς Νίκης βρέτας τροπαῖον statuemus? hoc ipsum videre nobis videmur in pictura cuiusdam vasculi Megaris nuper reperti, iam Athenis asservati. quae rubras figuras in nigra superficie, albo colore secundum recentioris artificii morem hic illie distinctas, exhibet⁹⁰. rudium lapidum congeriei impositus est truncus⁹¹ galea cristata, scuto rotundo, tunica variegata ita ornatus, ut simulacri speciem prae se ferat, adiecta etiam hasta, quam quasi manu tenere videtur simulacrum⁹². Victoria parva alata — nam non dubitandum mihi esse videtur, quin Victoria sit neque vero Amor — advolat et utramque manum versus simulacrum protendit. iuvenis chlamyde et pileo instructus bovem ferocientem et vittis ornatum ad lapidum acervum, scilicet sacrificaturus, adducit. ab altera parte iuvenis coronatus et ipse chlamyde indutus dextra arietem trahit, sinistra elata canistrum frugibus repletum affert. a tergo prioris iuvenis tertius quidam sedet capite coronato, dextra duas hastas tenens, qui tranquille, quid illi agant, observat. sacrificium hic propter victoriam aliquam reportatam ante Minervae signum in tropaei modum excultum praeparari, nemo erit qui neget⁹³, sed cur Pervanoglus⁹⁴ ad obscuram Thebanorum Minervam Oncam

89 Welckerus syllog. epigr. p. 3 contulit Eurip. Phoen. 1487 Αἰὸς τροπαῖον βρέτας στήσαι. C. I. Gr. 173 στήσαιεν Ζηνὶ τροπαῖον ἰδος. Eurip. Her. 937 βρέτας Αἰὸς τροπαῖον καλλίνικον στήσαι.

90 arch. zeit. XXIII tab. 199, 3. inde tab. III, 2.

91 simili lapidum acervo iammissas videmus in picturis vasulariis hermas, cf. e. g. R. Rochettus (mon. ined. tab. 28), neque desunt exempla ararum similiter ex lapidibus structarum, cf. Hermannus (gottesd. alterth. 17, 6), arch. ztg. III, tab. 35, 1. 2. mon. ined. d. inst. VI, 8.

92 cf. Boetticherus (baumcult. p. 71 sqq.).

93 Harp. Suid. ἐπίβοιον· Φιλόχορος ἐν β' φησὶν οὕτως· εἰ δέ τις τῆς Ἀθηναῖς θύῃ βοῖν, ἀναγκατόν ἐστι καὶ τῆς Πανδώρας (Πανδρόσω codd. quidam) θύειν οἷν καὶ ἐκαλεῖτο τὸ θύμα ἐπίβοιον. cf. Hom. Il. B, 547:

aberraverit, nullam equidem video causam. quis non statim in memoriam sibi revocet pulcherrima illa anaglypha templi Minervae Victoriae aream saepientia, in quibus Victoriae alatae in eo sunt ut tropaeum exornent, dum aliae taurum ferocientem ad sacrificium adducunt⁹⁵. accedit quod in nummis quibusdam atticis praeter noctuam tropaea conspiciuntur, quod certum indicium est etiam Athenis talia erecta fuisse⁹⁶. neque vero neglegendum est in nummis Pergamenorum⁹⁷ tropaeum addita inscriptione Ἀθηναῖς νικηφόρου apparere, quod Cavedonius (ann. VII p. 237) scite ad lucum rettulit, Nicephorii nomine ab Eumene consecratum⁹⁸, quem ad cultum Minervae victricis potissimum pertinuisse apparet. quodsi constat omnino deorum antiquissima simulacra similem in modum ornata fuisse, cuius rei exempla Bacchi potissimum signa praebent⁹⁹, etiam Minervam Victoriam sub tropaei signo olim cultam fuisse omnem veri speciem habet, ad quam rem probandam Tertulliani verbis notissimis abuti nolo, cum dicit (apolog. 16, ad nat. I, 12) *et tamen quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica et Ceres Raria, quae sine effigie rudi palo et informi ligno prostant?* nam is quidem potuit etiam Minervae Poliadis signum oleagineum hoc modo significare, cui hoc ipsum, quod ex olea sculptum fuit auctoritatem addidisse scimus. quid quod etiam tropaeis in honorem Minervae erectis truncos oleagineos subdere solebant¹⁰⁰. ceterum pictura illa vascularia ita sane comparata est, ut ad mythicum quoddam argumentum referenda esse videatur. commode de Theseo possis cogitare, qui taurum marathonium sua manu captum et in arcem deductum Minervae sacrificavit, ubi Marathonii

δῆμον Ἐρεχθῆος μεγάλητορος, ὃν ποτ' Ἀθήνη
θρέψε Λιὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα
καθ' ὃ ἐν Ἀθήνῃς εἰσιν ἐὼ ἐνὶ πύλοι νηῶ,
ἐνθαδὲ μιν ταύροισι καὶ ἀρνείοις ἰλάονται
κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαύτων.

Aristoph. av. 971 *πρῶτον Πανδώρα θῦσαι λευκότριχα κριόν.* num ad hoc Pandorae sacrificium pertinet, quod Phidias in basi Minervae Virginis Πανδώρας γένεσιν effinxit?

94 arch. zeit. XXIII p. 68 sqq.

95 Michaelis (arch. zeit. XX p. 252 sqq.).

96 Beuleus (monn. d'Ath. p. 83, 148), inde tab. III, 3.

97 Choiseul Gouffier (voy. pittor. II. 5, 5), inde tab. III, 4.

98 Strabo XIII p. 624 *κατεσκεύασε δ' οὗτος τὴν πόλιν, καὶ τὸ Νικηφόριον ἄλσος κατεφύτευσε.*

99 cf. Boetticherus (baumcult. tab. XLII—XLIV).

100 Cornut. n. d. 20. *καὶ ἀνιστάσιν αὐτῇ τροπαια ἐκ ξύλων ἐλαίνων.*

Theseum cum tauro ex aere factum dedicarunt¹⁰¹, quod monumentum in nummo quodam attico repraesentatum esse recte intellectum est¹⁰².

Haec quae ad illustranda quaedam rudis antiquitatis simulacra satis operose composita sunt non vereor ne prorsus ab eius diei sollemnitate abhorrere videantur, cui rite celebrandae hac disputatione prolusi. probant enim eam olim Athenis religionem obtinuisse, ut deam, in qua mentem divinam venerari sibi videbantur, pacis et belli eandem praesidem putarent, neque ab alia in bellis victoriam sibi sperarent nisi ab ea quae domi legibus et institutis civitatem regeret. quae sive religio sive sapientia quantopere optandum sit ut hodie quoque servetur, omnes sciunt, praesertim eis temporibus, quibus quisquis patriae atque regi vere deditus est, a quacumque parte stat, Aeschyleam illam vociferationem non potest quin suam faciat

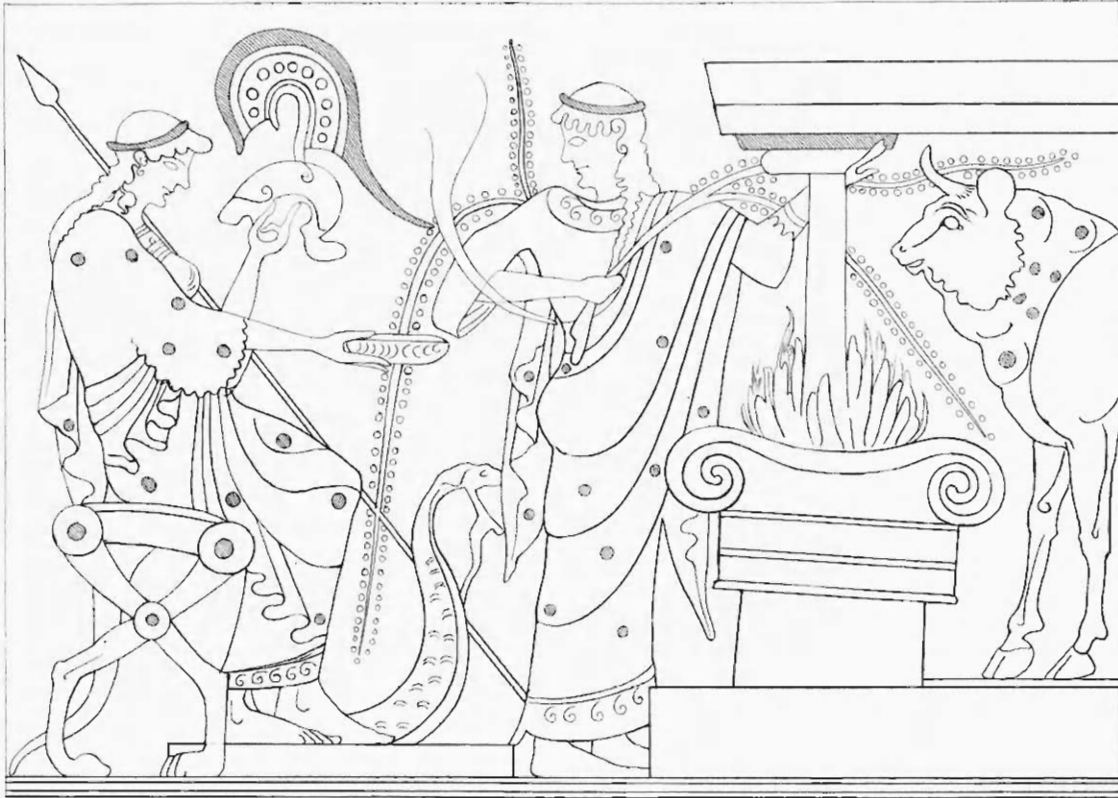
αἴλιγον αἴλιγον εἰπέ, τὸ δ' εὖ νικάτω.

101 Paus. I, 27, 9 ἀνέθεσαν δὲ καὶ ἄλλο Θησέως ἔργον, καὶ ὁ λόγος οὕτως ἐς αὐτὸ ἔχει. tum explicata de tauro Cretensi qui in Atticam pervenerit fabula pergit τὸν δὲ ἐν τῷ Μαραθῶνι ταῦρον, ὕστερον Θεσεὺς ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἐλάσαι καὶ θῆσαι λέγεται τῇ θεῷ, καὶ τὸ ἀναθημᾶ ἐστὶ τοῦ δήμου τοῦ Μαραθωνίων. quamquam alii taurum a Theseo Apollini mactatum esse tradiderunt. v. Naekii opp. II p. 263 sqq.

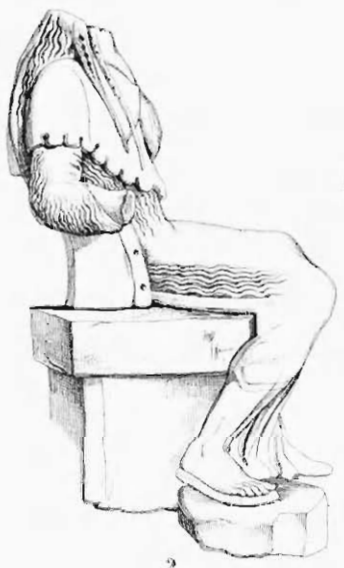
102 Combe (num. mus. brit. tab. 6, 17). Beuleus (monn. d'Ath. p. 399).

INDEX TABVLARVM.

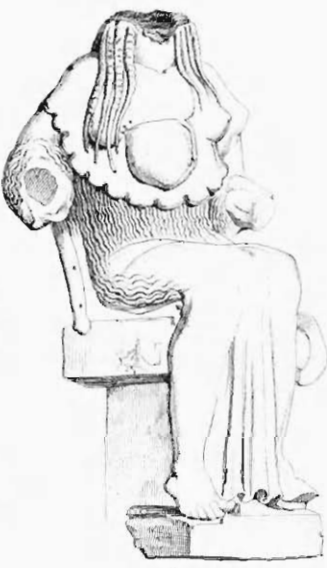
- tab. I, 1. pictura vascularia musei berolinensis Endoei Minervam ante Erechtheum positam repraesentans, p. 5 sqq.
2. 3. statua marmorea Athenis reperta, Endoei ut videtur Minerva a Callia dedicata, p. 3 sqq.
4. statua marmorea in arce Athenarum reperta, p. 2 sq.
- tab. II, 1. pictura vascularia musei berolinensis, sacrificium Minervae Poliadi oblatum repraesentans, p. 13 sqq.
2. statua marmorea Minervae Poliadis dresdensis, p. 12 sq.
3. anaglyphum marmoreum musei parisini, sacrificium Minervae Poliadi oblatum repraesentans, p. 15 sq.
4. nummus atticus Minervae Poliadis caput exhibens, p. 13.
5. nummus atticus Minervam gradientem repraesentans, p. 17.
6. nummus Iliensium, sacrificium ante palladium factum exhibens, p. 18.
- tab. III, 1. anaglyphum musei britannici, sacrificium ante Minervae tropaeum factum repraesentans, p. 23 sq.
2. pictura vasculi Athenis servati, sacrificium ante Minervae tropaeum factum exhibens, p. 24 sqq.
3. nummus atticus, noctuam inter dua tropaea monstrans, p. 25.
4. nummus pergamenus, tropaeum Ἀθηναῖς νικηφόρου exhibens, p. 25.
5. nummus Lacedaemoniorum, Minervam chalcioecum repraesentans, p. 19.
6. nummus pergamenus, palladium monstrans, p. 19.
7. anaglyphum marmoreum, in Melo insula repertum, Minervae simulacrum exhibens, p. 20.
8. nummus Meliorum, idem simulacrum exhibens, p. 19 sq.

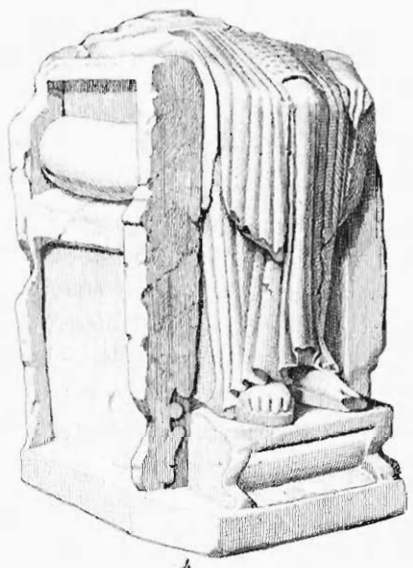
1

2

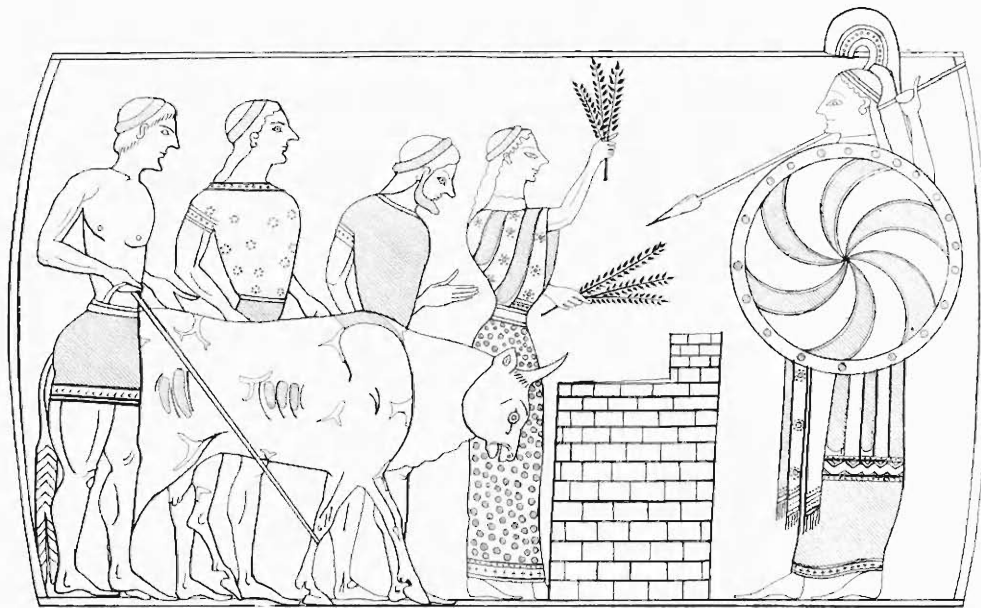

3

4

Lith. Arch. d. en. Fr. With. Univ. v. A. Henry in Bonn.

1

4

5

6

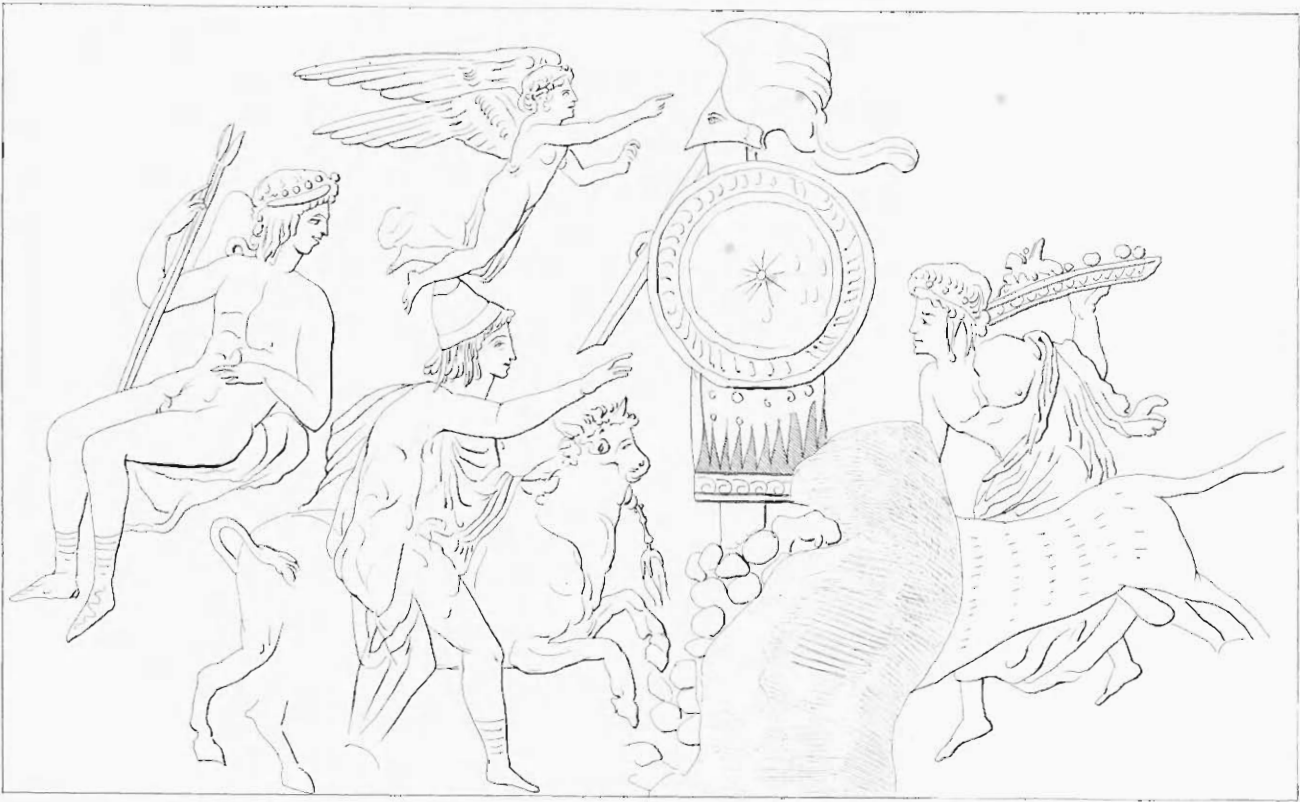

3

2

18th. Anst. d. n. Fr. With. Univ. v. A. Henry in Bonn

2

5

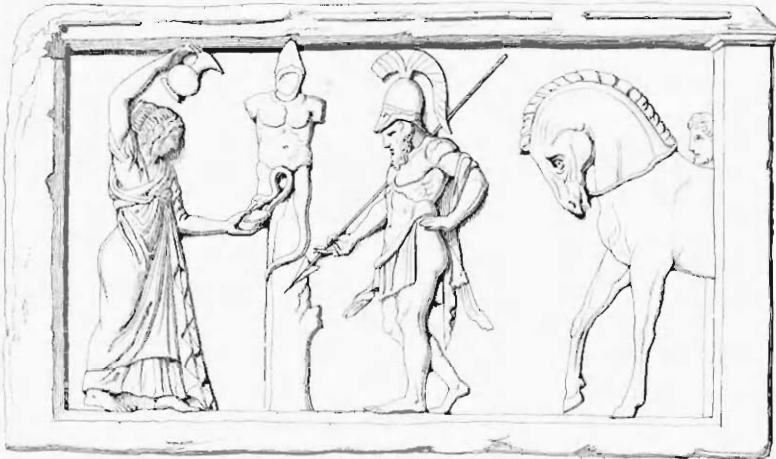
3

8

7

1

4

6

